

ЕРМИЛ И СТРАТОНИК

СВЕТИ
РАНОХРИШЋАНСКИ
МУЧЕНИЦИ
БЕОГРАДСКИ

ЕРМИЛ И СТРАТОНИК
СВЕТИ РАНОХРИШЋАНСКИ МУЧЕНИЦИ БЕОГРАДСКИ

INSTITUTE FOR BALKAN STUDIES
SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

Special editions 153

HERMYLOS AND STRATONIKOS

EARLY
CHRISTIAN
MARTYRS
OF BELGRADE

Edited by
DUBRAVKA PRERADOVIĆ

Editor-in-Chief
Vojislav G. Pavlović
Director of the Institute for Balkan Studies SASA

Belgrade 2022

БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
Посебна издања 153

ЕРМИЛ И СТРАТОНИК

СВЕТИ
РАНОХРИШЋАНСКИ
МУЧЕНИЦИ
БЕОГРАДСКИ

Уредник
ДУБРАВКА ПРЕРАДОВИЋ

Одговорни уредник
Војислав Г. Павловић
Директор Балканолошког инситута САНУ

Београд 2022

Издавач

Балканолошки институт САНУ
Кнез Михаилова 35, Београд, Србија
<http://www.balkaninstitut.com>
E mail: balkinst@bi.sanu.ac.rs

Рецензенти

Драган Војводић, дописни члан САНУ
Татјана Стародубцев, редовни професор, Академија уметности, Нови Сад
Борис Стојковски, ванредни професор, Филозофски факултет, Нови Сад

Сарадник на припреми зборника
Лазар Љубић

САДРЖАЈ

Даница Поповић / DANICA PPOPOVIĆ	
Предговор	11
Дубравка Прерадовић / DUBRAVKA PRERADOVIĆ	
Уводна реч	17
Editor's Foreword	22

МЕСТО И ВРЕМЕ СТРАДАЊА

Олга Шпехар / OLGA ŠPENAR	
Христијанизација касноантичког Сингидунума. Од римског каструма до рановизантијске епископије	27
The Christianization of Late Antique Singidunum: from a Roman Castrum to an Early Byzantine Bishopric	58

КУЛТ И ИКОНОГРАФИЈА

Дубравка Прерадовић / DUBRAVKA PRERADOVIĆ	
Култ Ермила и Стратоника у византијској престоници.	65
The Cult of Hermylos and Stratonikos in the Byzantine Capital.	86
Дубравка Прерадовић / DUBRAVKA PRERADOVIĆ	
Представе Ермила и Стратоника у средњовековном источнохришћанском свету	91
Representations of Hermylos and Stratonikos in the Medieval Art of the Eastern Christian World	130

ХАГИОГРАФИЈА И ЛИТУРГИЈА

ДАРКО ТОДОРОВИЋ / DARKO TODOROVIĆ

Мучења светих Ермила и Стратоника 137

The Passio of Hermylos and Stratonikos 150

ЛАЗАР ЉУБИЋ / LAZAR LJUBIĆ

Спомен Ермила и Стратоника у цариградским типцима 153

The Memory of Hermylos and Stratonikos
in Constantinopolitan Typika 161

МИЛОШ ЈОВАНОВИЋ / MILOŠ JOVANOVIĆ

Пролошко житије Ермила и Стратоника
у српском рукописном наслеђу 163

The Prologue Vitae of Hermylos and Stratonikos
in the Serbian Manuscript Heritage 181

Списак илустрација 183

List of Illustrations 187

Библиографија 191

Ова публикација је писана током пандемије Ковида 19, када су многе библиотеке биле недоступне. Стога су нам, у обиму већем од уобичајеног, у помоћ прискочиле колеге и пријатељи, саветима, литературом и илустрацијама. Најсрдачније се захваљујемо: Владимиру Антићу, Андреју Виноградову, Милени Давидовић, Јасмини Ђирић, Валентини Живковић, Милошу Живковићу, Никити Казакову, Марини Ковач, Ани Захаровој, Ивани Игњатовић, Андреи Луцију, Маријани Марковић, епископу Јустину Јеремићу, Димитрију Маринковићу, протосинђелу Јустину Мреновићу, Валентину Пачеу, Милицы Поповић, Татјани Стародубцев, Божани Стевановић, Вери фон Фалкенхаузен и Ирени Шпадијер.

Такође се захваљујемо Његовом високопреосвештенству митрополиту црногорско-приморском господину Јоаникију на дискретној помоћи која је у значајној мери олакшала израду ове публикације.

Конечно, посебну захвалност дугујемо Балканолошком институту Српске академије наука и уметности без чије подршке овај зборник не би могао да угледа светлост дана.

КУЛТ И ИКОНОГРАФИЈА

ВОДА ЖИВОТВОРНЫХЪ ИСПОЛНИВШЕСА,
И ВЪ РѢЧНЫХЪ ВВЕРЖЕНИ БЫСТЕ СТРОИ,
И ВЪ НИХЪ ПРИЕМШЕ КОНЧИИ,
СЛОВА ПРЕДСТАТЕЛА ОУДАВИТЕ, ВСЕХВАЛЬНИИ:
И НЫНѢ НАМЪ ИЩЕЛЕНІИ ПОТОКИ ИСТОЧАЕТЕ.

ВОДА ЖИВОТВОРНИХ ИСПУНИВШИ СЕ,
У РЕЧНЕ БАЧЕНИ БИСТЕ ТАЛАСЕ
И, У НЫМА СКОНЧАВШИ,
ЗЛОБЕ ПОГЛАВАРА УДАВИТЕ, СВЕХВАЛНИ,
И САДА НАМ ПОТОКЕ ИЩЕЛЕНЬА ИЗЛИВАТЕ.

Први тропар шесте песме канона мученицима

КУЛТ ЕРМИЛА И СТРАТОНИКА У ВИЗАНТИЈСКОЈ ПРЕСТОНИЦИ

Дубравка Прерадовић

Свети београдски ранохришћански мученици ђакон Ермил и његов тамничар Стратоник у календарима источнохришћанских цркава славе се 13. јануара, а њихов спомен врши се и првог, односно другог дана јуна.¹ Страдали су у време цара Лицинија (308–324), по свему судећи 315. године,² тако што су стављени у кошару од прућа и бачени у Дунав. Три дана касније река је избацила њихова тела, које су побожни људи пронашли и сахранили на једном „месту усеченом у стени“ или пак „месту направљеном од камена“ (ἐν τόπῳ τινὶ λαξευτῷ), које се, како се то прецизно наводи у тексту њиховог *Сїрадања*, налазило осамнаест миља од Сингидунума.³ У једном тренутку, вероватно средином V века, њихове мошти су пренете у престоницу Византијског царства, где су двојица светих усрдно штовани и одакле се њихов култ проширио како на територији под ромејском доминацијом, тако и међу словенским земљама које су прихватиле хришћанство из престонице на Босфору.

¹ Спаский, *Полний месяцеслов Востока II*, 12 (13. јануар), 145 (1. јун); Поповић Ј., *Житија светих за јануар*, 309–311; Поповић Ј., *Житија светих за јун*, 24; Столић, *Православни светичник*, 275 (13. јануар), 475 (1. јун).

² О времену страдања Ермила и Стратоника први су писали Данијеле Фарлати и његов сарадник Јакопо Колети, који су дошли до закључка да овај догађај треба сместити у 315. годину (*Illyrici Sacri tomus septimus*, 597–599). Исту годину бележи и архимандрит Сергије Спаски, *Полний месяцеслов Востока II*, 12. О историјском контексту и години страдања – 315. – светих Ермила и Стратоника: Мирковић М., *Лициније и његови хришћани у Сингидунуму*, 21–27 (прештампано у: Мирковић М., *Opera Minora Selecta*, 121–128).

³ У овом раду смо користили текст *Сїрадања светих Ермила и Сїраїоника* (ВНГ 744z), чије је критичко издање на грчком језику објављено у: Halkin, *Trois textes grecs inédits*, 10–20. На основу овог изворника тај је текст преведен на савремени српски језик у два наврата: Поповић Р., *Београдски мученици Ермил и Сїраїоник*, 69–81 (превод: 77–80); и Тодоровић, *Мучења светих Ермила и Сїраїоника*, 15–26 (превод са критичким апаратом: 19–23). Текст страдања Ермила и Стратоника у преводу Дарка Тодоровића поново је објављен у овој публикацији.

У најстаријим мартиролозима, међутим, нема спомена о београдским мученицима. У знаменитом Јеронимовом мартирологу (*Martyrologium Hieronymianum*) – петовековној компилацији неколико извора: једног мартиролога источне цркве који је садржао и имена мученика страдалих на простору Илирика, римског литургијског календара из времена Константина Великог и једног афричког литургијског календара⁴ – наведена су имена мученика страдалих у Сирмијуму, међу којима, између осталих, и она сингидунумског свештеника Монтана и жене му Максиме, који су страдали у том граду,⁵ али не и Ермила и Стратоника. За дан 3. август се помиње извесни *Hermilus martyr*, али без уобичајеног упута на место страдања.⁶ Стога није могуће тврдити да се овај помен односи на београдског мученика. У млађим латинским календарима који су састављени током IX века, оном Флора, Адона и Узуарда⁷, за трећи дан августа наведен је мученик имена *Hermellus*, поред чијег имена стоји да је реч о светитељу из Константинопоља. Могло би се стога помислити да су редактори ових раносредњовековних календара знали за неког мученика сличног имена слављеног у Цариграду. Посреди је, по свему судећи, омашка до које је дошло приликом преписивања старијих календара, у којима је након мученика Ермила/Ермела наведен помен светог из византијске престонице (“Constantinopoli natale S. Acellae”).⁸ Цариградска пак црква 3. августа празнује преподобне константинопољске оце Далмата, Фауста и Исакија из времена Теодосија I (379–395).⁹ Београдски мученици Ермил и Стратоник су се у Цариграду прослављали заједно, како је речено, 13. јануара и првог дана јуна. Треба, међутим, напоменути да су у византијској престоници поред Ермиловог сапатника из Сингидунума била позната бар још двојица светитеља под именом Стратоник. Један се прослављао 17. авгу-

⁴ Duchesne, *Les sources du Martyrologe hiéronymien*, 120–160.

⁵ Свештеномученик Монтан је у Јеронимовом мартирологу наведен два пута. Први пут 26. марта заједно са супругом Максимом, *Martyrologium Hieronymianum*, 36 (Mar. 26; VII Kl. Apr. (...) IN SIRMIA. Munati presbiterri de Lingidonis; cum Sirmium fugisset comprehensus est et missus est in fluuium; nono lapide inuentum est corpus eius; et maxime uxoris eius). Други пут је поменут 11. маја, али овај пут без Максиме. *Ibid.*, 59 (V ID. Mai. In SIRMIA Montaniani).

⁶ *Ibid.*, 100.

⁷ *Le Martyrologe d’Usuard*, 278. Тек је кардинал Цезар Баронијус (1538–1607) унео у Римски мартиролог помен светих Ермила и Стратоника за 13. јануар (*Singidoni in Misia superiori sanctorum martyrum Hermyli et Stratonici, qui post saeva tormenta sub Licinio Imperatore in Istrum flumen demersi sunt*), на основу византијских синаксара, док се под 3. августом наводи памјат Ермела из Константинопоља. *Martyrologium Romanum*, 25–26.

⁸ *Martyrologium Hieronymianum*, 100.

⁹ *Syn CP*, coll. 865–866.

ста заједно са Павлом и његовом сестром Јулијаном, мученицима из града Птолемаиде у Феникији.¹⁰ Интересантно је да је и овај Стратоник, целат по занимању, сведочећи о непоколебљивој вери Павла и Јулијане, одбио да учествује у њиховом мучењу и изабрао живот у Христу, због чега му је одсечена глава. Последњег дана септембра вршио се помен дружини светих мученика међу којима је, поред Мардонија, Мигдонија, Горгонија и Доротеја, био и Стратоник.¹¹ Писани извори, три рукописа која се датују најкасније у XII век, бележе постојање једне престоничке цркве/мартиријума посвећене мученику Стратонику у којој се 9. или 10. маја вршио помен светим Епимаху и Гордијану.¹² Мада ти списи не наводе ког дана се обележавао празник патрона овог храма, готово без сумње на овом месту није реч о сингидунумском мученику, већ о неком другом светитељу истог имена. Једнако важи и за цркву светог Стратоника, коју је средином V века саградио свети Маркијан недалеко од Цариграда, у Региону, а која је 557. године порушена у земљотресу.¹³

Да је култ Ермила и Стратоника био установљен у рановизантијском периоду сведочи текст њиховог Страдања – *Μαρτύριον τῶν ἁγίων Ἐρμούλου καὶ Στρατονίκου* (ВНГ 744z), састављен, по свему судећи, већ у VI веку.¹⁴ Мада невелике историјске вредности, ово предметафрастичко житије Ермила и Стратоника, писано лепим језиком, послужило је као предлог за састављање једног дугачког панегирика са похвалама посвећеног деоградским мученицима – *Ἀθλησις μετ' ἐγκωμίου τῶν ἁγίων μαρτύριον Ἐρμούλου καὶ Στρατονίκου* (ВНГ 744y).¹⁵ Као и текст мученија, и овај спис је подељен у десет поглавља, али су у њему дијалози између светих и њихових мучитеља знатно елаборирани.¹⁶ Тај се панегирик сачувао у само једном рукопису, менологу за прву половину јануара из XI века, који се данас чува у Па-

¹⁰ *Syn CP*, coll. 905–908. Mateos, *Le typicon de la grande église I*, 376. Помен ових светитеља у српској цркви јесте 4. марта. Поповић Ј., *Житија светих за марту*, <https://svetosavlje.org/zitija-svetih-4/5/> [приступљено 3. 3. 2021].

¹¹ *Syn CP*, col. 94.

¹² Janin, *Les églises et les monasteries*, 494–495; Matéos, *Le typicon de la grande église I*, 284.

¹³ Janin, *Les églises et les monasteries*, 495.

¹⁴ Текст њиховог предметафрастичког житија сачуван је у пет рукописа, који су настали у периоду између X и XV века. По свему судећи, најближи оригиналној верзији је онај који се чита у менологу за месец јануар из XI века, данас у Универзитетској библиотеци у Глазгову (Glasgow BE8x5), те је стога управо тај текст послужио као основа приликом објављивања Мученија светих Ермила и Стратоника. О овом тексту, времену његовог настанка, као и за његову транскрипцију v. Halkin, *Trois textes grecs inédits*, 5.

¹⁵ За коментар о овом тексту и његов препис v. *ibid.*, 9, 20–39.

¹⁶ *Ibid.*, 9.

риској националној библиотеци (Paris gr. 1449, fol. 229–245v). На то да је врло рано постојало и једно скраћено житије Ермила и Стратоника упућује најстарији, патмоски препис *Тийика Велике цркве*.¹⁷ Житије Ермила и Стратоника (ВНГ 745) приредио је и учени византијски редактор хагиографских текстова Симеон Метафраст († око 1000).¹⁸ На основу његове верзије животописа београдских мученика приређено је и њихово скраћено Житије – *Ἀθλησις τῶν ἀγίων καὶ ἐνδοξῶν τοῦ Χριστοῦ μαρτύριον Ἐρμούλου καὶ Στρατονίκου* (ВНГ 745b), за потребе царског менолога састављеног за Михаила IV Пафлагонца (1034–1041).¹⁹ Поред хагиографских, од значаја су и химнографски извори, који говоре у прилог ванредном поштовању Ермила и Стратоника у византијској престоници. Истини за вољу, није познат кондак посвећен Ермилу и Стратонику,²⁰ али је у њихову част, изузетно, написано више канона. Њих су саставили угледни цариградски песници IX века: Георгије, идентификован са Георгијем митрополитом Никомидијским (од око 860), ђаконом и хартофилаксом Свете Софије, и Јосиф Химнограф или Песмописац (око 816 – око 886). Њихова су имена, како је то уобичајено, забележена у акростиху.²¹ Управо је тај Јосифов канон, појан у престоничким манастирима,²² преведен и на словенске језике.²³ Изворима који сведоче о култу београдских мученика придружују се и њихови помени у *Синаксару Цариградске цркве*, односно синаксарском делу *Тийика Велике цркве*, односно Свете Софије, ванредно значајним литургијском списима коначно уобличеним у X столећу. У њима се чита да

¹⁷ О овом ванредно значајном рукопису и времену његовог настанка видети даље у тексту.

¹⁸ Менолог Симеона Метафраста, па самим тим и из његовог пера произишло житије Ермила и Стратоника, приредио је знаменити Жак-Пол Мињ. Он се приликом објављивања житија београдских мученика послужио само једним његовим преписом, оним сачуваним у рукопису из Париске националне библиотеке (gr. 1467). *PG* 114, 553–565.

Метафрастово житије Ермила и Стратоника сачувано је у више од шездесет кодекса, међу којима је значајан број из XI столећа. Подаци о овим рукописима су доступни на: <https://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/oeuvre/16066/> [приступљено 10. 3. 2021].

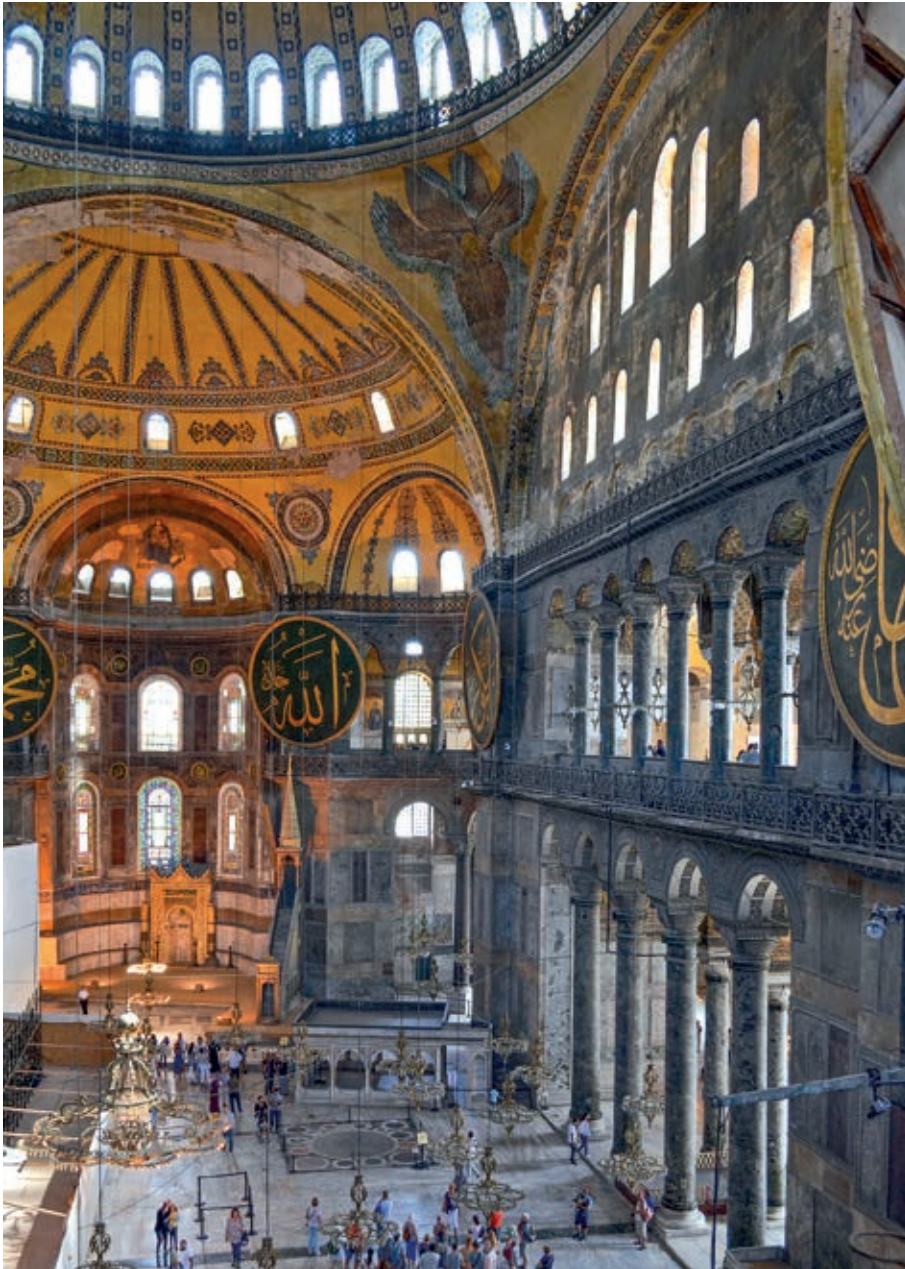
¹⁹ Транскрипт овог текста је објављен у: Halkin, *Trois textes grecs inédits*, 40–45. Исти аутор је овај текст објавио још једанпут, у оригиналу и у преводу на француски језик: idem, *Le ménologe impérial de Baltimore*, 157–170. У преводу на савремени српски језик: Поповић Р., *Београдски мученици Ермил и Стратоник*, 73–77.

²⁰ Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode*, 1977.

²¹ Гумилевский, *Исторический обзор*, 288 (Георгијев канон), 300–301 (Јосифов канон); Рыбаков, *Св. Иосиф Песнописец*, 224, 452. Јосифово име се чита у четири тропара мученицима и последњем тропару посвећеном Богородици 9. песме канона.

²² О томе да је Јосифов канон певан приликом јануарског помена београдских мученика v. Jordan, *The Synaxarion of the monastery of the Theotokos Evergetis I*, 448–449.

²³ Овај канон се и данас поје у дан спомена Ермила и Стратоника. *Миня. Январь*, 532–541.

Сл. 1. Цариград, Света Софија, унутрашњи изглед храма

се памјат београдских мученика обележавала два пута годишње, у јануару и јуну, када се синаксис у њихову част вршио у више престоничких храмова.²⁴ Коначно, познато је да су се око 1200. године лобање Ермила и Стратоника, заједно са бројним другим престоничким светињама, чувале у олтару Свете Софије (сл. 1). На том месту им се поклонили руски ходочасник Добриња Јандрејкович, потоњи новгородски архиепископ имена Антоније.²⁵ Тај драгоцени спис је, међутим, једини у којем је забележено постојање реликвија београдских мученика, будући да оне нису поменуће у другим описима цариградских светилишта, састављаним пре и после оног из пера архиепископа Антонија.²⁶ Може се претпоставити да су оне нестале приликом крсташког освајања Цариграда 1204. године и до данас није познато да се у неком храму чувају честице моштију светих београдских мученика.

Сва је прилика да су земни остаци Ермила и Стратоника пренети у Цариград 441/2. године, као последица разарајућих Хунских напада на Балкан у којима су страдали најзначајнији градови и када су, примера ради, у престоницу на Босфору пренети и земни остаци свете Анастасије из Сирмијума. Мање је вероватно да се translација моштију београдских мученика догодила у време аварских, а потом и словенских напада на Сингидунум, крајем VI stoleћа.²⁷ У прилог ранијем датуму говори и време настанка њиховог житија, у којем се Београд помиње под својим античким именом Сингидунум, који се у историјским изворима није користио након краја VI века. Преношење реликвија са територија угрођених варварским нападима на сигурније место, како би се спасиле од паганских профанација, није било необично, посебно у источном делу Царства.²⁸ У Риму је, међутим, изричито примењиван закон према којем се *requies aeterna* преминулих ничим није смела нарушити, те су самим тим translације светих из њихових првобитних вечних станишта сасвим изузетне. Понтификални став се по том питању променио тек у другој половини

²⁴ Дмитриевский, *Описание*, 43 (13. јануар), 77 (1. јун); Matéos, *Le typicon de la grande église I*, 196 (13. јануар), 302 (1. јун); *Syn CP*, col. 387 (ms. Sa, 13. јануар), col. 721 (ms. H, 1. јун), col. 726 (ms. S, 2. јун).

²⁵ *Книга паломник*, 2.

²⁶ Mercati, *Santuari e reliquie*, 133–156; Ciggaar, *Une description*, 211–267; Majeska, *Russian Travelers*. О реликвијама чуваним у Светој Софији v. Wortley, *Relics and the Great Church*, 631–647.

²⁷ О варварским разарањима и опсадама Сингидунума детаљније у раду О. Шпехар, *Християнизација касноантичкој Сингидунума. Од римској касирума до рановизантијске епископије*, у овој публикацији.

²⁸ О пракси преношења реликвија на безбедније место: Herman-Mascard, *Les reliques des saints*, 49–57.

VIII века, што је била последица Лангобардске инвазије на Вечни град 756. године. Суочен са непосредном опасношћу, папа Павле I (757–767) донео је одлуку се реликвије најугледнијих светитеља, њих више од стотину, из гробова у катакомбама пренесу у цркве и манастире унутар градских зидина.²⁹ Ван Вечног града, пракса преношења, па и фрагментовања реликвија, била је другачија. За разлику од Рима, Цариград није био сазидан на крви мученика. Стога су први хришћански цар Константин Велики и његови наследници утврђивали хришћански идентитет новоосноване престонице и преносима светих моштију. Према каснијој традицији, Константину Великом су приписане и транслације земних остатака апостола у Цариград, што се уистину догодило, али неколико деценија доцније. Наиме, 365. године су у престоницу из Ефеса пренете реликвије апостола Тимотеја, а већ наредне апостола Луке и Андреја, све положене у Константинов маузолеј, цркву Светих апостола.³⁰ Каснији извори су пренос Флора и Лавра, близанаца, каменорезаца, мученика из Улпијане, светитеља усрдно штованих у престоници, такође сместили у време владавине цара Константина Великог.³¹ Будући пореклом из Цариграда, ова двојица светих уживали су у граду на Босфору статус локалних мученика, што је додатно утицало на то да њихове мошти буду пренете у престоницу убрзо по њеном оснивању. Идентитет богочуваног града у великој мери је уобличен током владавине царева Теодосијеве династије, када су у Цариград доспеле неке од најзначајнијих престоницких светиња, међу којима посебно место заузимају маријанске реликвије, а о чијим су се преносима старали чланови царске породице.³² С временом су удела у преносима реликвија узимали и црквени и државни великодостојници. Једновремено, земне остатке светих су у престоницу доносиле и избеглице, бежећи пред најездама варвара.

Када је реч о мученицима страдалим у подунавским провинцијама римске империје, њихове су свете мошти из разрушених градова Паноније и Далмације преношене у Рим, Цариград, Солун или пак Аквилеју.³³ Тако су, непосредно након 378. године, као последица првог у низу варварских напада на ове просторе, реликвије свештенослужитеља Квирина, епископа Си-

²⁹ О папској реликвијарној политици cf. McCulloh, *From antiquity to the middle ages*, 313–324.

³⁰ Mango, *Constantine's Mausoleum*, 51–62.

³¹ Wortley, *The Byzantine Component of the Relic-hoard*, 370–373; Rizos, *Martyrs from the north-western Balkans*, 207–212.

³² Vikan, Holum, *The Trier Ivory*, 114–133; Mango, *The Origins of the Blachernae Shrine*, 67–68; idem, *Constantinople as Theotokopolis*, 17–25; Wortley, *The Marian Relics*, 171–187; Shoemaker, *The Cult of Fashion*, 53–74.

³³ Rizos, *Martyrs from the north-western Balkans*, 195–213; Preradović, *Jadransko more*, 7–34.

ска на Сави,³⁴ пренете у Рим и похрањене у катакомбе светог Себастијана, и то у исти онај мартријум у којем су, како се веровало, бар неко време били сахрањени апостоли Петар и Павле.³⁵ Не изненађује, стога, то што је страдање свештеномученика из Сиска било познато Пруденцију, знаменитом римском хришћанском песнику из IV века, који га је опевао у стиховима.³⁶ Највећи је пак број светих моштију пренет из Сирмијума. Будући средиште префектуре Илирика, Сирмијум је био место страдања хришћана, који су венац мучеништва примили у време Диоклецијанових прогона хришћана, када је градом на обали Саве управљао провинцијски гувернер Проб.³⁷ Стога није необично да су се култови и реликвије светих сирмијумских мученика раширили како на Истоку, тако и на Западу. Да су се реликвије свете Анастасије налазиле у Цариграду већ током треће четвртине V stoleћа потврђује Теодор Анагност или Лектор (? – након 527) у својој *Црквеној историји*, где наводи да су пренете из Сирмијума у престоницу у време владавине цара Лава I (457–474) и столовања патријарха Генадија (458–471).³⁸ Та је транслација била непосредна последица Хунске најезде и разарања Сирмијума 441. године и могуће је да су том приликом избеглице, бежећи према Цариграду, понеле из неког светилишта недалеко од Сингидунума и мошти Ермила и Стратоника. У други град Царства, Солун, из Сирмијума су пренете реликвије ђакона Димитрија, који је скончао три дана након познатог сирмијумског свештеномученика Иринеја.³⁹ Из Сирмијума су у Аквилеју, по свему судећи такође у V веку, пренете реликвије Ермогена/Ермагоре, лектора сингидунумске цркве страда-

³⁴ Bulić, *Sv. Kvirin Biskup*, 121–125; Amore, *Quirino, vescovo di Siscia*, col. 1333; Roncaioli, *S. Quirino di Siscia*, 215–249; Buzov, *Kvirin – sisački biskup*, 1–26 (са старијом литературом и изворима).

³⁵ Ходочаснички итинерери из VII века наводе да се земни остаци светог Квирина налазе на овом месту. Тај податак су потврдила археолошка ископавања. Наиме, 1893. године је у базилици светог Себастијана откривен гроб епископа Сиска. Marucchi, *Le recenti scoperte presso*, 22–50.

³⁶ Prudentius, *Hymnus in Honorem Quirini*, 215–219.

³⁷ *Sirmium и на небу и на земљи*; Mirković M., *Sirmium*, посебно Dodatak I. *Skica za istoriju hrišćanstva u Sirmijumu*, 115–124.

³⁸ Theodorus Lector, *Ecclesiastica historia*, PG 86/1, I, col. 216B. Црква у којој се налазио Анастасијин pepeo била је у ствари посвећена Васкрсењу господњем (Анастасис), а не светој Анастасији. У њој је, према Созомену, Григорије Назијански изговорио своје хомилије о мистерији свете Тројице и на том је месту започео борбу против аријанаца. Детаљније о Григорију Назијанском и цркви свете Анастасије у Константинопољу: Snee, *Gregory Nazianzen's Anastasia Church*, 157–186. О култу свете Анастасије: Vedriš, *Štovanje sv. Anastasije*, 191–216.

³⁹ У вези са идентитетом светог Димитрија, као и са преносом његових моштију у Солун, са освртом на раније хипотезе: Tóth, *Sirmian martyrs in exile*, 145–170 (са старијом литературом).

лог 303–304. године. Убрзо је у новој средини његов првобитни идентитет у потпуности заборављен, те је овај мученик због сличности имена идентификован са првим епископом Аквилеје, Ермагором, којег је, према знатно доцнијој традицији, рукоположио јеванђелист Марко и који је страдао у време Неронових (54–68) прогона хришћана.⁴⁰ Избеглице из Сирмијума су, вероватно крајем VI столећа, након што је град 582. године дефинитивно потпао под аварску власт, пренеле у Рим остатке царских каменорезаца, Четворице овенчаних, где се њихов култ убрзо снажно развио.⁴¹ По свему судећи су у папски град пренете и мошти Монтана, свештеника из Сингидунума, и његове супруге Максиме, који су пострадали у Сирмијуму 304. године.⁴² Супружници су, бежећи од прогона хришћана, заустављени у Сирмијуму где су, попут других страдалника са ових простора, скончали у Сави, да би потом њихова тела била пронађена код деветог миљоказа, како је то прецизно забележено у Јеронимовом мартирологу (“*nono lapide inuentum est corpus eius*”).⁴³

У којој мери је било важно заштитити реликвије светих од скрнављења речито говори иницијатива папе Јована IV (641–642), који је током свог недугог понтификата послао свог изасланика, опата Мартина, у Далмацију и Истру, како би откупио робове и пренео мошти светих мученика из Салоне, страдале у најезди Авара и Словена, као и из Пореча.⁴⁴ Једном пренете у Рим, реликвије светих су похрањене у ораторијум посвећен светом Венанцију, саграђен тик уз крстионицу Латеранске базилике.⁴⁵ Папа Теодор (642–649) је за ову капелу наручио мозаике на којима су приказани далматински и истарски светитељи – епископи Венанције, Домнио, Мауро, све-

⁴⁰ О култу светог Ермагоре у Аквилеји са посебним освртом на хипотезе о његовом пореклу v. Bratož, *Il cristianesimo*, 41–90 (са старијом литературом); Tóth, *Sirmian martyrs in exile*, 156–157.

⁴¹ Duchesne, *Le culte romain des Quatre-Couronnés*, 231–246; Guyon, *Les Quatre Couronnés*, 505–561.

⁴² Наша знања о свештеномученику Монтану и његовој супрузи Максими још увек су доста скромна: Zeiller, *Les origines chrétiennes*, 105–106, 121, 124; Sauget, *Montano e Massima*, 574–575. Светој Максими сингидунумској су приписани ванредно очувани земни остаци откривени у Присцилиним катакомбама 1804. године. До 1927. године, мошти ове светитељке су се чувале у Риму, у приватној капели породице Синибалди, када су поклоњене кларисама из Рима, које су их пренеле у Сједињене Америчке Државе. Након што су неколико пута премештане, данас се мошти за које се верује да припадају светој Максими из Сингидунума чувају и поштују у Византијском католичком манастиру клариса у Северном Ројалтону у Охају.

⁴³ *Martyrologium Hieronymianum*, 36.

⁴⁴ *Liber pontificalis I*, 330.

⁴⁵ О капели светог Венанција, њеном историјском контексту и светитељима у њој поштованим: Mackie, *The San Venzio chapel*, 1–13; Mackie, *Early Christian Chapels*, 212–230.

штеник Астерије, те свети Анастасије и свети Телије, Павлијан, Антиохијан и Гајан, који су приказани у војничком орнату.⁴⁶

То што су мошти светих пренешене на безбедније место само говори у прилог чињеници да су култови тих светитеља у време translација већ били развијени, те отуда и потреба да се њихови земни остаци заштите, као и да је постојало место на којем су се они штовали – мартријум или базилика.⁴⁷ Такав је случај без сумње био и са београдским мученицима. Њихова су тела сахрањена у каменој гробници (у близини места на обали Дунава где су их пронашли верници), недалеко од Сингидунума. Термин који је у сачуваним рукописима употребљен како би се описала њихова гробница није свуда једнак. Наиме, у три од пет кодекса у којима је сачувана старија верзија њиховог *Сирадања* стоји да су тела мученика положена у пећину (σπήλαιον), док се у друга два помиње место направљено од камена (ἐν τόλφ τινὶ λαξευτῷ).⁴⁸ Било како било, њихова тела су на том месту остала дуже од једног столећа, и током тог времена се свакако установио њихов култ. Управо чињеница да су њихове мошти пред варварским најездама пренете у Цариград говори у прилог раном установљењу њиховог култа. Хагиографски списи о Ермилу и Стратонику не доносе податке о њиховим посмртним чудима. О чудотворењу њихових моштију пише, међутим, Јосиф, који у првом тропару шесте песме Јосифовог канона пише: „они који су у реци страдали, сада истичу потоке исцељења“, што се свакако може разумети и као опште место византијске химнографије. Могуће је претпоставити да су се неке реликвије Ермила и Стратоника чувале у храмовима у којима су у дане њиховог спомена вршени синаксиси. Чињеница да се литургијско прослављање двојице београдских мученика вршило два пута у току године, 13. јануара и 1. јуна, вероватно указује на то да је у цариградском црквеном календару сачувано сећање на дан када су Ермил и Стратоник примили венац мучеништва, као и на дан преноса њихових моштију. Но, сви су ти подаци хронолошки значајно удаљени од времена страдања Ермила и Стратоника и потичу из времена коначног уобличења *Тийика Велике цркве*⁴⁹ и *Цариградској синаксара*.⁵⁰ Иако лапи-

⁴⁶ Oakeshott, *The mosaics of Rome*, 150–153; Matthiae, *Mosaici medievali*, fig. 105–124; Marin, *Mosaik u oratoriju sv. Venancija*, 251–256; James, *Mosaics in the Medieval World*, 281, 283–5, 284, 285, 290.

⁴⁷ О ранохришћанским мартријумима и храмовима на простору данашње Србије: Шпехар, *Касноантичка архитектура и ривуал*, 64–80.

⁴⁸ Halkin, *Trois textes grecs inédits*, 20, n. 1.

⁴⁹ Дмитриевский, *Описание*, 43 (13. јануар), 77 (1. јун); Matéos, *Le typicon de la grande église I*, 196 (13. јануар), 302 (1. јун).

⁵⁰ *Syn CP*, col. 387 (ms. Sa, 13. јануар), col. 721 (ms. H, 1. јун), col. 726 (ms. S, 2. јун).

дарни, подаци сачувани у овим важним литургијским саставима сведоче о ванредном штовању београдских мученика у византијској престоници.

Коначне редакције ових списа потичу из времена значајних реформи литургијске праксе у Византији, која се догодила током владавине првих царева из династије Македонаца, периода који је означио, поред стабилизације политичких прилика, велики полет уметности и који се стога, не без разлога, назива „ренесансом Македонаца“. У том периоду је Симеон Метафраст⁵¹ прикупио и средио дотадашњу хагиографску грађу саставивши монументални Месецослов у 10 књига за 9 месеци, стандардизованог и прочишћеног језика, те реторички обогаћеног текста.⁵² Отуда је највећи број житија светих познат управо захваљујући Метафрастовом енциклопедијском подухвату. Средином X столећа, по наредби ученог василевса Константина VII Порфирогенита (913–959), састављен је *Синаксар Цариградске цркве*, о којем ће посебно бити речи у наставку текста.⁵³ Такође, у периоду око средине X века и током његове друге половине, поред Метафрастових састављена су и обимом значајно сведена синаксарска житија, у словенским језицима звана пролошка, примерена литургијском прослављању светитеља, која се читају у синаксарима, минејима и менолозима.⁵⁴ Крајем X или почетком наредног века састављен је један такав хагиографски зборник, тзв. Менолог цара Василија II (976–1025), богато илустровани кодекс који садржи око осам стотина кратких житија уједначене дужине (*Vaticanus gr. 1613*), и у којем је заједно са синаксарским житијем сачувана и најстарија позната представа страдања Ермила и Стратоника.⁵⁵ На основу текста Метафрастових житија приређена су и тзв. скраћена житија, па тако и горепоменуто, скраћено житије Ермила и Стратоника (*BHG 745b*), чији текст се сачувао у познатом Менологу из Балтимора.⁵⁶

⁵¹ Kazhdan, Ševčenko, *Symeon Metaphrastes*, 1983–1984.

⁵² PG 114–16.

⁵³ Luzzi, *Precisazioni sull'epoca*, 75–91.

⁵⁴ О томе да су ова скраћена житија била намењена читању на богослужењу: Delehaue, *Le synaxaire de Sirmond*, 396–434, а посебно 441. нап. 2. (исти текст објављен је и у: idem, *Synaxaires byzantins*, I).

⁵⁵ Текст Менолога Василија II објављен је у PG 117, coll. 19–614. (Житије Ермила и Стратоника, col. 253). Опширније о царским менолозима и иконографији Ермила и Стратоника у раду Д. Прерадовић, *Представе београдских мученика Ермила и Стратоника у средњовековном источнохришћанском свету*, у овој публикацији.

⁵⁶ Транскрипција грчког текста у: Halkin, *Trois textes grecs inédits*, 40–45. Исти аутор је овај текст објавио још једанпут, у оригиналу и у преводу на француски језик: idem, *Le ménologe impérial de Baltimore*, 157–170. У преводу на савремени српски језик: Поповић Р., *Београдски мученици Ермил и Стратоник*, 73–77.

Не улазећи на овом месту у суптилну термилошку расправу која се односи на претходно поменуте литургијске зборнике,⁵⁷ пажњу ћемо посветити за нашу тему најважнијем – *Цариградском синаксару*, односно његовим преписима. Они сведоче о литургијском прослављању београдских ранохришћанских мученика, а самим тим и о развоју њиховог култа, процесу који је био заокружен састављањем тропара у њихову част, свакако до почетка седме деценије XI века, времена из којег потиче рукопис у којем је овај тропар забележен (Paris gr. 1590 из 1063. године).⁵⁸ Стога је на овом месту упутно написати неколико речи о времену формирања и садржају самог *Цариградског синаксара*. Мада је у византијској престоници већ у другој половини VII века постојао један „списак“ синаксиса (συναξογράφιν), који није нужно био посебна књига и који вероватно није садржао библиографске одреднице о светитељима у њему поменутих,⁵⁹ престонички синаксар, каквог га данас познајемо, уобличен је до средине X столећа.⁶⁰ Синаксар (σύναξις) је, дакле, литургијски зборник који се састоји од кратких житија светих⁶¹ распоређених према редоследу датума и месеца у години – од септембра до августа, у складу са византијским лаичким календаром према којем је година почињала 1. септембра – а по којима се комеморација врши током свакодневног богослужења.⁶² По правилу, светитељи наведени у синаксарима имају своју комеморацију у литургији између 6. и 7. оде канона,⁶³ а у ретким случајевима и између 3. и 4. оде.⁶⁴ Синаксари, међутим, могу бити и значајно сведеније форме, где кратка белешка о светом у принципу садржи само два елемента, и за њих је у науци предложен термин типичи-синаксари, какви су управо синаксари *Тийика Велике цркве*.⁶⁵ У њима се поред имена и типа светитеља (мученик, свештеномученик, велики мученик, проповедник, блажени итд.) наводи евентуално још и податак који се односи на храм у којем се одржава синаксис (литургијско окупљање) у част светог чија се памјат тог дана прославља, а сасвим изнимно и хронолошка одредница која се односи на време страдања светитеља. У *Цариградском синаксару* су поред памјати светих забележени и други празници, какви су били преноси

⁵⁷ Noret, *Ménologes, Synaxaires, Ménées*, 21–24.

⁵⁸ О литургијском прослављању Ермила и Стратоника у византијској престоници видети рад Л. Љубића у овој публикацији.

⁵⁹ Mango, *The relics of St. Euphemia*, 82.

⁶⁰ Детаљније о времену настанка овог списка у наставку текста.

⁶¹ Термин за ову врсту хагиографског текста такође је συναξάριον.

⁶² Трифуновић, *Азбучник*, 317–321 (s.v. синаксар).

⁶³ Delehay, *Le Synaxaire de Sirmond*, 400.

⁶⁴ Noret, *Un curieux fragment*, 85–86.

⁶⁵ Noret, *Le Synaxaire Leningrad gr. 240, 124–130, passim*.

реликвија или помени значајних игумана престоничких манастира, царева или пак важних историјских догађаја, као што је инаугурација Цариграда – 11. мај, освећење цркава, али и неки природни феномени или непогоде, какви су помрачење Сунца или пак земљотрес, те је у том смислу овај спис и својеврсна илустрација византијског друштва и његових вредности.⁶⁶ У неким случајевима *Синаксар* је имао чак и функцију ширења владарске идеологије.⁶⁷

Поред *Цариградској синаксара* није сачуван нити један други спис оваквог садржаја за неки византијски урбани центар, осим за Јерусалим, који је нешто другачијег типа, али су оба врло важна за реконструисање сакралних топографија ова два града. У престоничком *Синаксару* су наведени храмови и манастири који су се налазили у граду или у његовој непосредној близини. У њему се, поред Свете Софије и Светих Апостола, помиње још 159 цркава унутар градских зидина, међу којима је 13 манастира, 62 цркве у подграђу и само 12 храмова који су се налазили на нешто већој удаљености од престонице, односно укупно 235 локалитета у којима су вршени помени светих штованих у престоници Царства.⁶⁸

Цариградски синаксар се сачувао у ванредно великом броју рукописа, широког временског распона и различитих провенијенција, што показује да се из престонице проширио на широке просторе Византијског царства, где је његов садржај прилагођаван локалном календару.⁶⁹ За наш рад је, међутим, од највећег значаја синаксарски део *Тийика Велике цркве*, односно Свете Софије. Овај спис је најстарији комплетни типик византијског катедралног богослужења. Његов текст је сачуван у неколико рукописа, међу којима два преписа – патмоски и јерусалимски – садрже његов најпотпунији текст.⁷⁰

Најстарији данас познати рукопис *Тийика* цариградске Катедралне цркве јесте онај који се чува у библиотеци манастира Светог Јована Богослова на Патмосу (Patmiacus 266). Овај кодекс, исписан минускулом на пергаменту, садржи, како је то и уобичајено за овај тип црквеног устава, два дела: хагиографски, односно синаксар (fol. 1–186) са поменима једног или више светих, дакле циклус непокретних празника за сваки дан у години,

⁶⁶ Kazhdan, *Constantinopolitan Synaxarium*, 484–515.

⁶⁷ Luzzi, *L'ideologia costantiniana*, 113–124.

⁶⁸ Mango, *The relics of St. Euphemia*, 79.

⁶⁹ Обимну и до данас релевантну студију о редакцијама рукописа *Цариградској синаксара* написао је угледни боландиста Иполит Делее, као предговор критичком издању *Цариградској синаксара*: Delehaie, *Prelogmena*, in: *Syn CP*, coll. I–LXXVI.

⁷⁰ Kazhdan, Taft, *Typikon of the Great Church*, 2132–2133.

и литургијски део, односно типик (fol. 186v–242v) са покретним празницима годишњег циклуса богослужења.⁷¹ *Terminus ante quem* састављања овог списка је свакако година смрти патријарха Игњатија, који је преминуо 878. године, а који се према патмоском рукопису прославља 23. октобра.⁷² У складу са тим податком, рукопис је првобитно датован у шири временски оквир – IX–X век,⁷³ а данас се, на основу палеографских особености, сматра да је овај спис настао у последњој деценији IX или првој наредног столећа, прецизније око 900. године.⁷⁴ Но, порекло хагиографског дела овог рукописа је старије од тог датума и у том смислу је изражено мишљење према којем овај део патмоског преписа треба сматрати „протосинаксаром“.⁷⁵ Рукопис није настао у Цариграду, већ по свему судећи у неком палестинском манастиру, према ученом боландисти Иполиту Делееу, у славној лаври Светог Саве Освећеног,⁷⁶ што се објашњава двома, за нашу тему важним карактеристикама.⁷⁷ Наиме, у патмоском рукопису је у великом броју помена, чак у две трећине, изостављена топографска одредница која се односи на престоничке храмове у којима су се вршили синаксиси светима. Такође, значајан број ортографских и топографских грешака упућује на невештог преписивача који није познавао Константинов град. Логично се намеће питање зашто се само на неким местима поред имена светитеља наводи и црква у којој се вршио њихов синаксис, управо као што је то случај и са поменом Ермила и Стратоника за дан 1. јун. У том смислу нам се чини да је хипотеза да је преписивач патмоског рукописа за узор имао неки престонички спис из времена пре литургијске реформе изведене током владавине првих царева династије Македонаца, до средине X века, најближа одговору на ово питање.⁷⁸ Наиме, минуциозна анализа синаксарског дела овог кодекса указује на то да су кратке хагиографске напомене о дневним прослављањима све-

⁷¹ Овај рукопис је, заједно са другим византијским типцима, крајем XIX столећа објавио Алексеј Дмитријевски (1856–1929), знаменити руски византолог и историчар цркве, професор црквене археологије и литургије Кијевске духовне академије. Дмитријевский, *Описание*, 1–152.

⁷² *Ibid.*, 15.

⁷³ *Ibid.*, 1.

⁷⁴ Luzzi, *Il semestre estivo*, 5–6. n. 3; idem, *Synaxaria and the Synaxarion*, 201.

⁷⁵ Иполит Делее је први изразио мишљење да је синаксар патмоског преписа *Тийика Велике цркве* уствари “synaxarium contractum” (Delehayе, *Prelogmena*, in: *Syn CP* col. X). Термин „протосинаксар“ за патмоски рукопис употребио је Андреа Луци (Luzzi, *Osservazioni sull'introduzione*, 182). Детаљније о синаксарском делу овог рукописа: Luzzi, *Il Patmiacus* 266, 239–261.

⁷⁶ Delehayе, *Prelogmena*, in: *Syn CP* col. XI.

⁷⁷ Mateos, *Le Typicon de la Grande Eglise I*, X–XVII (n. 3).

⁷⁸ Luzzi, *Il Patmiacus* 266, 243.

тих преузете из предметафрастичких епитома (βίος ἐν συντόμῳ, μαρτύριον σύντομον),⁷⁹ како им и само име каже, кратких/скраћених хагиографских текстова литургијске намене који се ситуирају између опширних текстова страдања и кратких житија, који су сакупљени у менолозима и синаксарским одредницама.⁸⁰ Прецизне хронолошке индикације везане за свете страдале током иконоклазма упућују на то да је један такав зборник скраћених хагиографских текстова могао бити састављен најраније у VIII, а највероватније у IX веку. По свему судећи, имајући пред собом један такав зборник или пак познајући епитоме, састављач патмоског синаксара изабрао је да на основу њих напише само по једну реченицу или краћу напомену која у суштини представља нешто дужи инципит епитоме.⁸¹ Управо је таква одредница која се односи на помен Ермила и Стратоника који се вршио 13. јануара, где уз имена светих и епитета који се односи на категорију светитеља (у овом случају мученика) стоји и хронолошка одредница, односно податак да су страдали у време цара Лицинија – Ἀθλητὶς τῶν ἁγίων μαρτύρων Ἐρμούλου καὶ Στρατονίκου ἐπὶ Λικιννίου τοῦ βασιλέως.⁸² За 1. јун се поред имена београдских мученика, чији је спомен на последњем месту за тај дан, наводи и место на којем се обележавала њихова памјат – ἐν τοῦ Πόσειως.⁸³ Још је Дмитријевски поред овог топонима ставио знак питања, алудирајући на могућу омашку преписивача који није познавао престоничке топониме. У питању је, готово без сумње, цариградски квартал који се налазио унутар градских зидина, могуће североисточно од цркве Светих Апостола.⁸⁴ Познато је, наиме, да се 518. године један манастир посвећен арханђелу Михаилу налазио у кварту τὰ Πουσέου,⁸⁵ као и да се патријарх Игњатије (847–858; 867–877) након свргнућа 858. године повукао у кућу која се налазила у том кварту.⁸⁶ Могло би се стога претпоставити да се синаксис Ермила и Стратоника 1. јуна вршио у католичкој манастира арханђела Михаила, посебно када се има у виду да су београдски мученици имали свој помен у једној другој престоничкој цркви посвећеној архистратигу небеских сила, оној у кварту Оксија, како се то чита у јерусалимском препису *Тийика Велике цркве*. Тај кодекс, сачуван у

⁷⁹ *Ibid.*, 245 et passim.

⁸⁰ Детаљније о овом хагиографском жанру: Follieri, *L'epitome della Passio*, 399–423; Detoraki, *Un parent pauvre*, 71–83 (са старијом литературом).

⁸¹ *Ibid.*, 83.

⁸² Дмитриевский, *Описание*, 43. Истог дана се вршио помен и раитским оцима, који су наведени на другом месту.

⁸³ *Ibid.*, 77.

⁸⁴ Janin, *Constantinople byzantine*, 415.

⁸⁵ Janin, *Les sanctuaires*, 51; idem, *La géographie ecclésiastique*, 357.

⁸⁶ Janin, *Constantinople byzantine*, 415.

библиотеци манастира Часног Крста (Ναγίου Σταύρου 40), садржи свакако најпотпунији препис *Тийика Велике цркве*.⁸⁷ Рукопис је без сумње настао и био у употреби у Цариграду, што поред прецизних навода процесиија и синаксиса показују исправна ортографија, чистоћа литургијског речника, као и описи патријархалне литургије.⁸⁸ Реч је о препису насталом у другој половини X века, хронолошки не много удаљеном од времена настанка оригиналног текста, који је био састављен по наруџбини цара ерудите Константина VII Порфирогенита.⁸⁹ Наиме, познато је, на основу епистоле сачуване у јерусалимском рукопису и у једном доцнијем препису Синаксара (Codex Sirmondianus, XIII век),⁹⁰ да је дворски библиотекар, ђакон имена Еварист, на захтев ученог василевса саставио *Цариградски синаксар* у годинама око 950.⁹¹

Оно што нам у вези са култом Ермила и Стратоника доноси јерусалимски препис *Тийика Велике цркве* јесте навод чак три престоничка храма у којима се вршио помен београдским мученицима, од којих су се два налазила у непосредној близини Свете Софије. Наиме, њихов јануарски синаксис се вршио у храму арханђела Михаила у Оксији (τῆ Ὁξειᾷ),⁹² а јунски се поред овог светилишта обављао још у једној цркви у Фирмуполису (Φιρμούπολις),⁹³ те у цркви која се налазила у Спудејима недалеко од сиротишта (πλησίον τοῦ Ὀρφανοτροφείου).⁹⁴ Локалитет Посеос, који се помиње у његовом патмоском препису, не наводи се ни у јерусалимском, нити у било ком другом сачуваном препису *Тийика Велике цркве* или *Цариградској синаксара*. Да су пак београдски мученици посебно поштовани у храму арханђела Михаила у Оксији потврђује и *Цариградски синаксар*, према којем се у овом светилишту помен београдским мученицима вршио

⁸⁷ Mateos, *Le typicon de la Grande Église I*; idem, *Le typicon de la Grande Église II*.

⁸⁸ О овом рукопису, његовом садржају, датовању и провенијенцији: idem, *Le typicon de la Grande Église I, III–XXIV*; Grumel, *Le typicon de la Grande Église*, 45–57.

⁸⁹ У вези са датовањем настанка овог рукописа и детаљно о *Цариградском синаксару*: Luzzi, *Il semestre estivo*, 5–90; idem, *Precisazioni sull'epoca*, 75–91; idem, *Synaxaria and the Synaxarion*, 197–208.

⁹⁰ За текст епистоле cf. *Syn CP*, coll. XIII–XIV.

⁹¹ За прецизно датовање настанка *Цариградској синаксара*: Grumel, *Le typicon de la Grande Église*, 51 *et passim*.

⁹² Mateos, *Le typicon de la Grande Église I*, 196. *Syn CP*, col. 387. Да је реч о цариградском кварту, а не о истоименом острву, као и о цркви посвећеној арханђелу Михаилу која се у том делу града налазила, cf. Janin, *Études de topographie*, 299–302; idem, *La géographie ecclésiastique*, 356; idem, *Constantinople byzantine*, 400–401.

⁹³ Mateos, *Le typicon de la Grande Église I*, 302.

⁹⁴ *Ibid.*

2. јуна.⁹⁵ Мада се у првом тренутку мислило да се црква арханђела Михаила налазила на једном од Принчевских острва у Босфору по имену Оксија,⁹⁶ даља истраживања су показала да је ипак реч о истоименом градском кварту.⁹⁷ Мада није могуће прецизно га убицирати, овај квартал се налазио на падини (придев ὄξυς, ж. р. ὄξεια, значи „оштар, стрм“)⁹⁸ која је од великог цариградског Базара водила ка Златном рогу. У овом делу града су се поред цркве арханђела Михаила налазиле и цркве Светог Јована Крститеља, Светог Артемија и Свете Февроније, те један манастир (τῆς Θεοφοβίας), као и кућа патријарха Анастасија (вероватно хоспициј у оквиру којег се налазила црква посвећена мартину Лукилијану и његовој дружини), што све заједно говори у прилог томе да је реч о важном престоничком кварту.⁹⁹ О другом светилишту у којем се вршио синаксис Ермилу и Стратонику, цркви у Фирмуполису, могуће је једино рећи да се налазила у европском предграђу престонице.¹⁰⁰ *Тийик Велике цркве* не бележи патрона овог храма нити помиње да су се на овом месту вршили помени другим светитељима осим београдским мученицима, али на данашњем нивоу знања није могуће утврдити да ли им је ова црква била и посвећена. Могуће је, међутим, да је црква у у четврти Спудеу имала за патроне београдске мученике, што би у том случају био и једини њима посвећени храм у Цариграду.¹⁰¹ Тај део града, који је добио име по религиозном братству Спудеја које је постојало у Јерусалиму и Цариграду,¹⁰² није био далеко од једне од најзначајнијих цариградских институција, сиротишта светог Павла, које се налазило у центру престонице „недалеко од Акропоља“.¹⁰³ Овај монументални комплекс посвећен старању и образовању деце без родитеља установио је Јустин II (565–578), а о њему су се посебно бринули владари комнинске династије, пре свих Алексије I (1081–1118) и Јован II (1118–1143).

Дакле, средином X века памјат светим београдским мученицима служила се два пута годишње у најмање три престоничка храма, од којих су се два налазила у централним градским кварталовима. Та околност је посве изузет-

⁹⁵ *Syn CP*, col. 387.

⁹⁶ Janin, *Les sanctuaires*, 50–51.

⁹⁷ Janin, *La géographie ecclésiastique*, 356.

⁹⁸ LSJ, 1236, s.v. ὄξυς.

⁹⁹ Janin, *Études de topographie*, 299–302; idem, *Constantinople byzantine*, 400–401.

¹⁰⁰ Janin, *La géographie ecclésiastique*, 510–511; idem, *Constantinople byzantine*, 453.

¹⁰¹ *Ibid.*, 429.

¹⁰² Pétridès, *Le monastère des Spoudaei*, 225–231; idem, *Spoudæi et Philopones*, 341–348.

¹⁰³ Mango, *Le développement urbain*, 34, n. 66; Најновија археолошка истраживања су показала да се сиротиште налазило у зони која је доцније постала други двор Топкапи сараја: Dark, Harris, *The Orphanage*, 189–201.

на, будући да је сасвим мали број светих којима је у престоници указивано такво поштовање.¹⁰⁴ По свему судећи, жариште њиховог култа налазило се у цркви арханђела Михаила у Оксији, будући да се у овом храму синаксис Ермилу и Стратонику вршио два пута годишње, 13. јануара и 1. односно 2. јуна. То што су двојица мање познатих мученика имали два годишња спомена посве је изузетно. У томе се, како смо већ претпоставили, вероватно огледа сећање на њихов *dies natalis* и на пренос њихових моштију у византијску престоницу. Да ли су се њихове мошти поштовале у храму у Оксији и/или у неком другом светилишту у којима се вршио њихов синаксис није познато, као што није познато ни то са ког места су њихове лобање пренете у олтар Свете Софије.

Спомен београдским мученицима није изостављен ни у стиховном календару који је саставио Христофор Митиленски (око 1000 – после 1050. или после 1068). Овај угледни цариградски патрициј и песник пише да су снажни Ермил и заједно са њим Стратоник племенитог ума стављени у кошару и бачени у реку Истар, односно Дунав.

*Ἦ ξυνωρίς
τῶν Χριστοῦ ἀθλοφόρων,
στερρός Ἐρμύλος
ἄμα καὶ Στρατόνικος γενναίοφρων,
ἐν τῇ σαργάνῃ
ἐμβληθέντες ἀσμένως
ἐν τῷ Ἰστρῷ προσεπαφίενται,
ἕτερον θεὸν πλὴν Χριστοῦ οὐ γινώσκοντες.*¹⁰⁵

О београдским мученицима пева и славни дворски песник Теодор Продром (око 1100–1170), познат, између осталог, по својим панегирицима пуним суптилних запажања и емоција и духовитим пародијама сцена из свакодневног живота. Он је саставио и низ тетрастиха који су посвећени фиксним празницима и светитељима византијског календара, између осталих и Ермилу и Стратонику.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Према *Цариградском синаксару* помен у три престоничка храма имао је свети Григорије Богослов (25. јануар), а потом и свети апостоли Петар и Павле (29. јун), мученица Христина (24. јул) и мученици Татуил и Ија (4. август).

¹⁰⁵ Follieri, *I calendari in metro*, 133, 386–387:

„Победна двојка / атлета Христових, / стамени Ермил / и с њим Стратоник одважна срца, / у кошару / вргнути – но радосни стога – / у Истар бачени беху, / јер не признаваху другога бога до Христа“ (први тропар пете песме канона за јануар, 58–65; прев. Д. Тодоровић).

¹⁰⁶ Giannelli, *Tetrastici di Teodoro Prodromo*, 299–336.

Ὑδασι πολλοῖς ἡ τρίβος Στρατονίκω,
 ἔχνη δ' ἄγνωστα ψαλμικῶς¹⁰⁷ σὺν Ἐρμούλῳ·
 ἄμφω γὰρ Ἰστροῦ πρὸς ῥοὰς ἐρριμμένοι
 εἰς οὐρανοὺς ἀνῆλθον, ᾧ καινὴ τρίβος¹⁰⁸

Поред градских, парохијских цркава, Ермил и Стратоник су били поштовани и у престоничким манастирима, где се њихов помен обележавао само једном годишње и то не 13. већ 12. дана у месецу, будући да се дан уобичајене памјати београдских мученика поклапао са оданијем Богојављења, о чему сведочи синаксар Евергетидског манастира с краја XI stoleћа. Стога су се Ермил и Стратоник прослављали заједно са светом Татјаном, на другом месту тог дана, када су у њихову част током вечерње службе певане две стихире, а на јутрењу Јосифов канон и седални тропар, те читано њихово синаксарско Житије.¹⁰⁹ Та је пракса без сумње преузета из старијег Студијског типика, о чему сведоче и други престонички црквени устави, какав је Типик патријарха Алексија Студитског (1025–1043).¹¹⁰ Овај Типик је убрзо, крајем седме и почетком осме деценије XI stoleћа, преведен на староруски језик, што показује да је празновање Ермила и Стратоника 12, 13. или изузетно 14. јануара прихваћено у другим срединама управо путем Цариграда.¹¹¹ Познати типик манастира Христа Спаса у Месини на Сицилији из 1131. године, још један у низу оних који се ослањају на Студитски црквени устав, прописује да се помен београдским мученицима врши 13. јануара.¹¹² У итало-византијској средини није, међутим, у потпуности изгубљен јунски спомен Ермила и Стратоника, па се оба датума њихове памјати јављају у минејима XI и XII из манастира Светог Нила у Гроtaферати.¹¹³ У познатом палестинско-грузијском календару из X века (Sinait. georg. 34) помен Ермила и Стратоника померен је на 14. јануар, дан после, а не као

¹⁰⁷ Пс 76, 20.

¹⁰⁸ Giannelli, *Tetrastici di Teodoro Prodromo*, 324.

Захваљујемо се проф. Дарку Тодоровићу који је превео стихове Теодора Продрома које доносимо на овом месту:

„Стратоник водом силном ступа с Ермилом, / а траг, по речи псалма,* нико не позна: / обојица у воде Истра бачени, / на небо стигоше – да чудне пречице!“

* Пс 76, 20 (77, 19) „По мору дијаше пут твој, и стазе твоје по великој води, и траг твој не познаваше се.“ (прев. Ђ. Даничић).

¹⁰⁹ Jordan, *The Synaxarion of the monastery of Theotokos Evergetis I*, 448–449. Детаљније о овом питању у тексту Л. Љубића у овој публикацији.

¹¹⁰ Пентковски, *Студийски устав*, 69–80; idem, *Типикон патријарха Алексија Студита*, 319.

¹¹¹ *Ibid.*

¹¹² Arranz, *Le Typicon du monastère du Saint-Sauveur à Messine*, 106.

¹¹³ Спаски, *Полный месяцеслов Востока II*, 12, 145.

у Цариграду дан пре Попразништва Богојављења.¹¹⁴ Београдски мученици су, међутим, на познатом синајском хексаптиху с краја XI или почетка наредног столећа, са натписима на грчком и грузијском језику, насликани на дан 13. јануар, као што је то случај и на другим календарским иконама које се чувају у синајском манастиру.¹¹⁵ Међутим, недовољно проучени синајски канонар датован у IX–X век Ермила и Стратоника спомиње под 1. јуном, и у тај дан је било предвиђено служење свете литургије у њихову част.¹¹⁶ У млађем пак синајском канонару (X–XI) нема њиховог помена.¹¹⁷

Оба спомена Ермила и Стратоника, јануарски и значајно ређе јунски, јављају се и у синаксарима и календарима словенских литургијских зборника. Поред горепоменутог превода Типика Алексеја Студита, јануарски спомен наших светитеља налазимо у месецослову придруженом Мстислављевом јеванђељу (крај XI – почетак XII века), као и у календару познатог Охридског апостола с краја XII века, а јунски у Јеванђељу новгородског кнеза Остромира састављеном 1056–1057. године.¹¹⁸ Двојица београдских мученика нису, међутим, нашла своје место у најстаријем рукопису старосрпске редакције словенског језика, у месецослову Мирослављевог јеванђеља (претпоследња деценија XII века), чије је цариградско порекло одавно запажено.¹¹⁹ Мада у науци још увек није у потпуности разрешено питање времена превода литургијског дела Евергетидског типика на српско-словенски, два литургијска зборника која се чувају у библиотеци синајског манастира – старији (Sin. slav. 14/N) из друге половине XIII века и млађи (Sin. slav. 2) из друге половине XIV века, прецизније из 1359. године или које године раније – показују да је у српској заједници на Синају у богослужбеној употреби био синаксар произишао из Евергетидског типика.¹²⁰ Млађи кодекс, исписан руком познатог писара Равуле,¹²¹ могуће је консул-

¹¹⁴ Garitte, *Calendrier palestino-géorgien*, 44. О изворнику овог календара: Outtier, *La source "grecque"*, 580–601.

¹¹⁵ У вези са овим иконама у раду Д. Прерадовић, *Представе београдских мученика Ермила и Стратоника у средњовековном источнохришћанском светљу*, у овој публикацији.

¹¹⁶ Дмитриевский, *Описание*, 217, п. 6.

¹¹⁷ *Ibid.*, 172–221.

¹¹⁸ Спаский, *Полный месяцеслов Востока II*, 12, 145.

¹¹⁹ У календару Мирослављевог јеванђеља нема помена светих ни за дан 13. јануар, ни за 1, односно 2. јун, када су се према *Цариградском синаксару* славили свети Ермил и Стратоник. У вези са цариградским пореклом месецослова Мирослављевог јеванђеља в. Мирковић Л., *Мирослављево јеванђеље*, 5–9.

¹²⁰ Савић, *Српски превод „Евергетидског синаксара“*, 205–231.

¹²¹ О писару Равули и његовој књижевној продукцији: Темчин, *Сербский столпный апокалипсис*, 131–177 (о синајском зборнику посебно на странама 136, 138–139, 142–143, 145).

товати и он показује да приликом његовог преписа није изостављен спомен Ермила и Стратоника 13. јануара (fol. 148v), као једини за тај дан,¹²² док се 1. јуна наводи само Јустин Филозоф (fol. 167v).¹²³ Други писани, као и ликовни извори показују да је и у српској средини 13. јануар прихваћен за датум памјати двојице светих, али да није у потпуности изостављен ни њихов помен 1. јуна непосредно преузет из *Цариградскої синаксара*, будући да рукописна грађа показује да је у краткој напомени за тај дан сачуван упут на Оксију, место синаксиса Ермила и Стратоника у византијској престоници.¹²⁴ Коначно, под 13. јануаром су забележени у Никодимовом типичу (1318–1319),¹²⁵ а истог дана су представљени и у средњовековним сликаним менолозима српских цркава.¹²⁶

Све претходно речено показује да ван византијске престонице, у којој су чуване њихове мошти и где су двојица београдских мученика без сумње били ванредно штовани, култ београдских мученика није могао да заживи. Сећање на Ермила и Стратоника је стога с временом сведено на један годишњи помен (13. јануар) без значајнијег литургијског прослављања, а њихове представе су изузетно ретко сликане.

¹²² <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279387387-ms/?sp=154> [консултовано 31. 3. 2021]

¹²³ <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00279387387-ms/?sp=173> [консултовано 31. 3. 2021]

¹²⁴ У вези са Оксијом видети изнад. О спомену Ермила и Стратоника, односно о њиховим пролошким житијима у српском рукописном наслеђу, видети рад М. Јовановића у овој публикацији.

¹²⁵ *Тийик архиепискоја Никодима II*, 83б.

¹²⁶ О представи страдања Ермила и Стратоника у сликаним менолозима видети рад Д. Прерадовић, *Представе београдских мученика Ермила и Стратоника у средњовековном источнохришћанском свешћу*, у овој публикацији.

THE CULT OF HERMYLOS AND STRATONIKOS IN THE BYZANTINE CAPITAL

Dubravka Preradović

In the calendars of Eastern Christian churches, the Early Christian martyrs Hermylos and Stratonikos of Belgrade – deacon Hermylos and prison guard Stratonikos – are commemorated on 13 January and 1 or 2 June. They were martyred under Emperor Licinius (308–324), probably in 315, by being put in a woven basket and thrown into the Danube. Three days later, their bodies resurfaced by the river and were found by pious Christians, who buried them at a “rock-hewn site” or possibly in a “place made of stone” located, as their *Passio* states with unusual precision, eighteen miles from Singidunum. At some point, probably in the mid-fifth century, their relics were translated to the Byzantine capital, where the two saints were highly venerated and from whence their cult spread both in the territory under Byzantine domination and the Slavic lands that had adopted Christianity from the capital on the Bosphorus. The earthly remains of Hermylos and Stratonikos seem to have been moved to Constantinople due to the devastating Hun invasions of the Balkans (441/2). The fact that their relics were translated to Constantinople amid those barbarian invasions suggests that their cult emerged early on. The earliest martyrologies, however, make no mention of the Belgrade martyrs.

The text of their *Passio*, likely compiled already in the sixth century, testifies that the cult of Hermylos and Stratonikos was established in the Early Byzantine period. Despite its modest historical value, this pre-Metaphrastian, elegantly worded piece of hagiography served as the source for compiling a long panegyric in praise of the Belgrade martyrs. Like the *Passio*, this text is also divided into ten chapters, but the dialogues between the saints and their torturer have been considerably elaborated. A *vita* of Hermylos and Stratonikos was also edited by the learned Byzantine redactor of hagiographic writings Symeon Metaphrastes. Based on his version of the *vita* of the Belgrade martyrs, their abbreviated hagiography was prepared for the imperial menologion commissioned by Michael IV the Paphlagonian (1034–1041). Besides hagiographic writings, hymnographic texts constitute another relevant group of sources that provide further evidence about the extraordinary veneration of Hermylos and Stratonikos in the Byzantine capital. Admittedly, there is no known (or surviving) kontakion dedicated to them, but several kanons were written in their honor. The authors of those kanons were prominent Constantinopolitan poets of the ninth century: George, identified as George, Metropolitan of Nicomedia (ca. 860), deacon and charophylax of Hagia Sophia; and Joseph the Hymnographer (ca. 816 – ca. 886), whose

names are given in acrostic, as per the established custom. Joseph's *kanon*, chanted in Constantinopolitan monasteries, was translated into the Slavic languages. The sources that attest to the cult of the Belgrade martyrs also include their mentions in the Synaxarion of Constantinople and the synaxarion part of the *Typikon* of the Great Church (Hagia Sophia) – remarkably important liturgical texts that received their final form in the tenth century. Both inform us that the memory of the Belgrade martyrs was held twice a year, in January and June, when a *synaxis* in their honor was performed in multiple churches in the capital. The memory of the Belgrade martyrs appears in the verse-calendar by Christopher of Mytilene (ca. 1000 – after 1050 or after 1068), and they were also eulogized by the prominent Constantinopolitan poet Theodore Prodromos (ca. 1100 – ca. 1165/70). Finally, we know that around 1200, the skulls of Hermylos and Stratonikos were kept in the sanctuary of Hagia Sophia, along with many other of the city's relics. It was there that the Russian pilgrim Dobrynya Yadreikovich, later the Archbishop of Novgorod Anthony, paid homage to them. His valuable text is, however, the only source that reports the existence of the Belgrade martyrs' relics in the capital on the Bosphorus. It seems likely that they disappeared from the city during the Crusader conquest of Constantinople in 1204. Some relics of Hermylos and Stratonikos were presumably kept in the churches that held *synaxes* on their feast days. The fact that celebratory liturgical rites in honor of the Belgrade martyrs were performed twice a year, on 13 January and 1 June, seems to suggest that the Constantinopolitan church calendar commemorated both the day of their martyrdom and the day of the translation of their relics. However, all of these data are chronologically very far removed from the time when Hermylos and Stratonikos fell for the faith and date from the period when the *Typikon* of the Great Church and the Synaxarion of Constantinople received their final form. Although succinct, the information preserved in these important liturgical writings bears witness to the extraordinary veneration of the Belgrade martyrs in the Byzantine capital. The earliest known manuscript of the *Typikon* of the Great Church is the one in the library of the Monastery of Saint John the Theologian on the island of Patmos. This document is believed to have been written ca. 900, probably at a Palestinian monastery. Its entry for 13 January reads: Ἀθλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων Ἑρμούλου καὶ Στρατονίκου ἐπὶ Λικιννίου τοῦ βασιλέως. The entry for 1 June, in addition to the names of the two Belgrade martyrs, listed as the last memory of the day, also specifies the place where their commemoration was held – ἐν τοῦ Πόσσεως. Orthographic errors suggest that the scribe was unfamiliar with Constantinopolitan toponyms. There can be little doubt that this was, in fact, a reference to a Constantinopolitan quarter located within the city walls, possibly to the northeast of the Church of the Holy Apostles. The Church of Archangel Michael is known to have stood in this neighborhood. According to the Jerusalem copy of the *Typikon* of the Great Church, written in the second half of the tenth century and kept in the library of the Monastery of the Cross in Jerusalem, the Belgrade martyrs were commemorated in another Constantinopolitan church dedicated to the archangel Michael – the one in the city quarter of Oxeia.

This manuscript names as many as three Constantinopolitan churches where the memory of the Belgrade martyrs was held, two of them located in the vicinity of Hagia Sophia. More specifically, their January synaxis was performed in the already mentioned Church of Archangel Michael in Oxeia, and the June one in the same church, the center of their cult, as well as in a church in Phirmoupolis and another one in Spoudaioi, not far from the orphanage. The locality of “Posseos” mentioned in the Patmos copy does not appear either in the Jerusalem one or any other transcription of either the Typikon of the Great Church or the Synaxarion of Constantinople. However, the special veneration of the Belgrade martyrs in the Church of Archangel Michael in Oxeia is also confirmed in the Synaxation of Constantinople, which informs us that this church commemorated the Belgrade martyrs on 2 June. The city quarter in question was located on a slope that led from the grand bazaar of Constantinople to the Golden Horn. Little is known about the second church that performed the synaxis of Hermylos and Stratonikos, the church in Phirmoupolis, except that it was in the European suburban part of the capital. The Typikon of the Great Church provides no information about the patron of this church and mentions no other saints commemorated there besides the Belgrade martyrs, but there is insufficient evidence at present to determine whether the church was dedicated to them. To summarize, in the mid-tenth century, the Belgrade martyrs were commemorated twice a year in at least three Constantinopolitan churches, two of which were located in central city quarters. Given that very few saints enjoyed such a high level of veneration in the capital, this is very remarkable. It is unknown if their relics were kept in the church in Oxeia and/or in another sacral building that held their synaxis. Similarly, there is no information about the place whence their skulls arrived at Hagia Sophia.

Besides urban parochial churches, Hermylos and Stratonikos were celebrated in Constantinopolitan monasteries, where they were commemorated once a year, on 12 rather than 13 January, because the day of their usual commemoration coincided with the afterfeast of Epiphany, as explained in the late eleventh-century synaxarion of the Monastery of the Theotokos Evergetis. Hence Hermylos and Stratonikos were celebrated together with Saint Tatiana of Rome, as the second memory of the day; on that occasion, two stichera were sung in their honor at Vespers; Joseph’s kanon and a poetic kathisma were sung and their synaxarion *vita* read at Orthros. This practice was, no doubt, adopted from the older Stoudite Typikon, as attested by other Constantinopolitan typika such as the Typikon of Patriarch Alexios Stoudites (1025–1043). By the late 1060s or early 1070s, this typikon had been translated into Old Russian (Old East Slavic), suggesting that the cult of Hermylos and Stratonikos made its way to Russia via Constantinople. Hence, the celebration of Hermylos and Stratonikos on 12, 13 or, very rarely, 14 January came to be accepted in other areas, too. The well-known typikon of the Monastery of Christ the Savior (Santissimo Salvatore) in Messina, Sicily (1131), one of many that draw on the Stoudite Typikon, prescribes the commemoration of the Belgrade martyrs on 13 January. However, the June memory of Hermylos and Stratonikos did not completely disappear in the Italo-Byzantine milieu, and so

both dates appear in the eleventh- and twelfth-century menaia of the Abbey of Saint Nilus in Grottaferrata. A well-known Palestinian-Georgian calendar from the tenth century pushed the memory of Hermylos and Stratonikos to 14 January. On a Sinai hexptych from the late eleventh or early twelfth century, however, the Belgrade martyrs were painted in the field for 13 January, which is also the case on other calendar icons kept at the Sinai monastery. On the other hand, an under-researched Sinai kanonarium dated to the ninth-tenth century lists Hermylos and Stratonikos under 1 June and prescribes dedicating the divine liturgy in their honor.

Both commemorations, in January and June (the latter much more rarely), are present in the synaxaria and calendars of Slavic liturgical codices. Besides the abovementioned translation of the *Typikon* of Alexios Stoudites, the January memory is found in the menologion appended to the Gospel of Mstislav (late eleventh – early twelfth century) and in the calendar of the Ohrid *Apostolos* from the late twelfth century. The June memory appears in the *Ostromir Gospels* (1056–1057). However, there is no mention of the two Belgrade martyrs in the oldest manuscript in the Serbian reversion of Old Slavonic, the menologion of the *Miroslav Gospel* from the 1180s. A liturgical codex copied by the notable scribe Raboulas (Ραβουλάς) in the second half of the fourteenth century, kept in the library of the Sinai monastery, lists the memory of Hermylos and Stratonikos under 13 January as the only commemoration of the day. Other textual and visual sources show that 13 January was also accepted in the Serbian milieu as the date of their commemoration but that 1 June, directly adopted from the *Synaxarion* of Constantinople, was not entirely dropped. Finally, the *Typikon* of Archbishop Nikodim (1318–1319) records 13 January as their feast day, as do the painted menologia of Serbian churches.

All of the above suggests that the cult of Hermylos and Stratonikos could not take hold outside of the Byzantine capital, where their relics were kept and where the two Belgrade martyrs certainly enjoyed a remarkable level of veneration. The memory of Hermylos and Stratonikos in the Eastern Christian world was gradually reduced to a single yearly commemoration (13 January) without a more substantial liturgical celebration, and their representations in art were very uncommon.

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА

Олга Шпехар, Христијанизација касноантичког Сингидунума. Од римског каструма до рановизантијске епископије

- Сл. 1. Сингидунум, положај каструма и насеља (према: М. Поповић, *Београдска њврђава*, 41, сл. 17)
- Сл. 2. Вотивни натпис посвећен Хекати (према: Г. Милошевић, В. Нинковић, *Архитравна греда са посветом*, 209, сл. 1)
- Сл. 3. Гробница у Брестовику, план и пресек (према: М. Валтровић, *Римска гробница*, Т. IV, сл. 1)
- Сл. 4. Гробница у Брестовику, улаз, данашњи изглед (фото: Димитрије Маринковић)
- Сл. 5. Гробница у Брестовику, бочна конха (фото: Димитрије Маринковић)
- Сл. 6. Објект са ротондом, локалитет Градиште код села Стојник, А – основа; Б – остаци мозаичког пода (према: О. Шпехар, *Касноантичка архитектура и ритуал*, 120, сл. 114)
- Сл. 7. Јонин саркофаг, детаљ фронталне стране (према: Pillipović, Milanović, *The Jonah Sarcophagus*, 240, fig. 2)
- Сл. 8. Оловни саркофаг из Сингидунума, цртеж (према: А. Црнобрња, *Налаз ранохришћанског оловног саркофага*, 316, сл. 2)
- Сл. 9. Светиљка са дршком у облику крста (према: *Константијин Велики и Милански едикт*, 345, кат.бр. 164)
- Сл. 10. Касноантичка керамичка светиљка (према: Племић, *Прилог познавању иконографије*, 765, сл. 1)
- Сл. 11. Огрлица са крстоликим привеском (према: *Константијин Велики и Милански едикт*, 348, кат.бр. 170)

Дубравка Прерадовић, *Култ Ермила и Стратоника у византијској престоници*

- Сл. 1. Цариград, Света Софија, унутрашњи изглед храма (фото: Јасмина Ђирић)

Дубравка Прерадовић, *Представе Ермила и Стратоника у средњовековном источнохришћанском свету*

- Сл. 1. Менолог Василија II, страдање Ермила и Стратоника, крај X – почетак XI века, Ватиканска библиотека (Vat. gr. 1613), fol. 314 (https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613)
- Сл. 2. „Царски менолог“, страдање Ермила и Стратоника, 1034–1041. год., Балтимор, Уметнички музеј „Волтерс“ (Walters Ms. W. 521), fol. 88r. (https://www.thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/W521/data/W521/sap/W521_000179_sap.jpg)
- Сл. 3. Илустровани календар деспота Димитрија Палеолога Анђела Дуке, страдања светих (10–13. јануар), страдање Ермила и Стратоника доле десно, 1322–1340. год., Оксфорд, библиотека Бодлеана (Bodleian Library MS. Gr. th. f. 1.), fol. 24v. (<https://digital.bodleian.ox.ac.uk/inquire/p/66143aef-8169-46e5-a560-98444e8191ff>)
- Сл. 4. Менолог Симеона Метафраста, светитељи прве књиге месеца јануара (5–17. јануар), 1055–1056. год., Синај, манастир Свете Катарине (Sinai, gr. 512), fol. 2v. (према: Weitzmann, Galavaris, *The Monastery of St. Catherine*, pl. XV, fig. 198)
- Сл. 5. Свети Ермил и Стратоник (деталј сл. 4)
- Сл. 6. Менолог Симеона Метафраста, свети Ермил и Стратоник, XI век, Венеција, библиотека Марчана (Marciana, gr. Z 585 (=829)), f. 54v (према: *Oriente Cristiano e Santità*, 170, fig. 16.)
- Сл. 7. Јеванђелистар, свети Ермил и Стратоник, XI век, Ватиканска библиотека (Vat. gr. 1156), fol. 294v (https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1156)
- Сл. 8. Минеј за јануар, свети Ермил и Стратоник, XIII век, Париз, Национална библиотека (Paris, gr. 1561), fol. 61r (<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10086090x/f70.item>)
- Сл. 9. Свети Ермил и Стратоник (деталј сл. 10)
- Сл. 10. Синај, манастир Свете Катарине, минејна икона, прва половина литургијске године (лево крило), крај XI – почетак XII века (фото:

- Michigan-Princeton-Alexandria Expeditions to the Monastery of St. Catherine on Mount Sinai)
- Сл. 11. Синај, манастир Свете Катарине, минејна икона, друга половина литургијске године (десно крило), крај XI – почетак XII века (фото: Michigan-Princeton-Alexandria Expeditions to the Monastery of St. Catherine on Mount Sinai)
- Сл. 12. Синај, манастир Свете Катарине, доњи део панела са месецима од децембра до фебруара, XI или почетак XII века (фото: Michigan-Princeton-Alexandria Expeditions to the Monastery of St. Catherine on Mount Sinai)
- Сл. 13. Страдање Ермила и Стратоника (деталј сл. 12)
- Сл. 14. Синај, манастир Свете Катарине, двострана минејна икона за месец јануар, XII век (фото: Michigan-Princeton-Alexandria Expeditions to the Monastery of St. Catherine on Mount Sinai)
- Сл. 15. Страдање Ермила и Стратоника (деталј сл. 14)
- Сл. 16. Кијев, Света Софија, свети Ермил, средина XI века (фото: Ана Захарова)
- Сл. 17. Кијев, Света Софија, свети Стратоник, средина XI века (фото: Ана Захарова)
- Сл. 18, 19. Патмос, црква Светог Јована Богослова, свети Ермил и свети Стратоник, после 1185. године (према: *The index of Medieval art*)
- Сл. 20. Студеница, Богородичина црква, свети Ермил, 1568. год. (фото: Фонд Благо)
- Сл. 21. Старо Нагоричино, страдање Ермила и Стратоника, 1317/1318. год. (Мијовић, *Менолої*, сл. 58)
- Сл. 22. Пећка патријаршија, припрата, страдање Ермила и Стратоника, 1567. год. (фото: Фонд Благо)
- Сл. 23, 24. Дечани, свети Ермил и свети Стратоник, 1345–1347. год. (фото: Фонд Благо)
- Сл. 25. Црква Светог Николе у Плаци, свети Ермил, Стратоник и Трифун, 1337–1338. год. (према: Mouriki, *The Frescoes of the Church of St. Nicholas at Platsa*, fig. 101)
- Сл. 26. Манасија, свети Ермил, око 1417. год. (према: Prolović, *Resava*, 664, fig. 241)
- Сл. 27. Манасија, свети Стратоник, око 1417. год. (фото: Фонд Благо)

- Сл. 28, 29. Дионисијат, свети Ермил и Стратоник, 1547. год. (фотографија у јавној употреби)
- Сл. 30, 31. Хопово, свети Ермил и свети Стратоник, 1608. год. (фото: Милица Поповић)
- Сл. 32. Строганов приручник за сликање икона, свети Ермил и Стратоник, крај XVI – почетак XVII века (према: *Stroganow Ikonenmalerhandbuch*, 185)
- Сл. 33. Зоран Михајловић, свети Ермил и Стратоник, мозаик на фасади горионика за свеће цркве свете Петке на Калемегдану, 2014. год. (фотографија у јавној употреби)
- Сл. 34, 35. Храм светог Саве, свети Ермил и свети Стратоник, 2020. год. (фотографија у јавној употреби)

Лазар Љубић, Спомен Ермила и Стратоника у цариградским типецима

- Сл. 1. Цариград, Остаци Студитског манастира (фотографија у јавној употреби)

Милош Јовановић, Пролошко житије Ермила и Стратоника у српском рукописном наслеђу

- Сл. 1. Стиховни пролог за друго тромесечје, Дечани 55, 1370/1380, л. 18б.
- Сл. 2. Константинов пролог за целу годину, Лесновски пролог Први, САНУ 53, 1330/1340, л. 112а.
- Сл. 3. Стиховни пролог за друго четворомесечје (јануар – април), Универзитетска библиотека у Београду 17, 1360/1370, л. 18а.
- Сл. 4. Стиховни пролог за прво полугодиште, Коришки пролог, Народна библиотека Србије Рс 639, л. 284а.

LIST OF ILLUSTRATIONS

OLGA ŠPEHAR, *THE CHRISTIANIZATION OF LATE ANTIQUE SINGIDUNUM: FROM A ROMAN CASTRUM TO AN EARLY BYZANTINE BISHOPRIC*

- Fig. 1. Singidunum, position of the *castrum* and settlement (after: М. Поповић, *Београдска ѿврђава*, 41, Fig. 17)
- Fig. 2. Votive inscription dedicated to Hecate (after: Г. Милошевић, В. Нинковић, *Архиѿравна ѿреда са ѿосвеѿом*, 209, Fig. 1)
- Fig. 3. Brestovik tomb, ground plan and cross-section (after: М. Валтровић, *Римска гробница*, Т. IV, Fig. 1)
- Fig. 4. Brestovik tomb, entrance, appearance (photo: Dimitrije Marinković)
- Fig. 5. Brestovik tomb, lateral conch (photo: Dimitrije Marinković)
- Fig. 6. Building with a rotunda, site Gradina near Stojnik village, A – ground plan; B – remains of the mosaic floor (after: О. Шпехар, *Касноантичска архиѿекѿура и рѿѿуал*, 120, Fig. 114)
- Fig. 7. Jonah's sarcophagus, detail of the frontal side (after: Pilipović, Milanović, *The Jonah Sarcophagus*, 240, Fig. 2)
- Fig. 8. Lead sarcophagus from Singidunum, drawing (after: А. Црнобрња, *Налаз ранохриѿћанскої оловної саркофаѿа*, 316, Fig. 2)
- Fig. 9. Lamp with a cross-shaped handle (after: *Консѿанѿин Велики и Милански едикѿ*, 345, кат. бр. 164)
- Fig. 10. Late Antique ceramic lamp (after: Племић, *Прилої ѿознавању иконоѿрафије*, 765, Fig. 1)
- Fig. 11. Necklace with a cross-shaped pendant (after: *Консѿанѿин Велики и Милански едикѿ*, 348, No. 170)

DUBRAVKA PRERADOVIĆ, *THE CULT OF HERMYLOS AND STRATONIKOS IN THE BYZANTINE CAPITAL*

Fig. 1. Constantinople, Hagia Sophia, interior (photo: Jasmina Ćirić)

DUBRAVKA PRERADOVIĆ, *REPRESENTATIONS OF HERMYLOS AND STRATONIKOS IN THE MEDIEVAL ART OF THE EASTERN CHRISTIAN WORLD*

- Fig. 1. Menologion of Basil II, Martyrdom of Hermylos and Stratonikos, end of the 10th – beginning of the 11th century, Biblioteca apostolica vaticana (Vat. gr. 1613), fol. 314 (https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613)
- Fig. 2. Imperial Menologion, Martyrdom of Hermylos and Stratonikos, 1034–1041, Baltimore, Walters Art Gallery (Walters Ms. W. 521), fol. 88r. (https://www.thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/W521/data/W.521/sap/W521_000179_sap.jpg)
- Fig. 3. Menologion of Despotēs Demetrios I Palaiologos, pictorial calendar of saints (10–13 January), Martyrdom of Hermylos and Stratonikos, bottom right, 1322–1340, Oxford, Bodleian Library *MS. Gr. th. f. I.*, fol. 24v. (<https://digital.bodleian.ox.ac.uk/inquire/p/66143aef-8169-46e5-a560-98444e8191ff>)
- Fig. 4. Menologion of Symeon Metaphrastes, Saints of the first half of January (5–17 January), 1055–1056, Sinai, Monastery of St. Catherine (Sinai, gr. 512), fol. 2v. (after: Weitzmann, Galavaris, *The Monastery of St. Catherine*, pl. XV, Fig. 198)
- Fig. 5. Sts. Hermylos and Stratonikos (detail of Fig. 4)
- Fig. 6. Menologion of Symeon Metaphrastes, Sts. Hermylos and Stratonikos, 11th century, Venezia, Marciana gr. Z 585 (=829), f. 54v (after: *Oriente Cristiano e Santità*, 170, Fig. 16.)
- Fig. 7. Evangelistary, Sts. Hermylos and Stratonikos, 11th century, Biblioteca apostolica vaticana (Vat. gr. 1156), fol. 294v (https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1156)
- Fig. 8. Menaion for January, Sts. Hermylos and Stratonikos, 13th century, Paris, Bibliothèque nationale (Paris, gr. 1561), fol. 61r (<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10086090x/f70.item>)
- Fig. 9. Sts. Hermylos and Stratonikos (detail of Fig. 10)
- Fig. 10. Sinai, Monastery of St. Catherine, Menologion Icon for Twelve Months, first half of the liturgical year (left wing), end of the 11th – beginning of

- the 12th century (photograph courtesy of Michigan-Princeton-Alexandria Expeditions to the Monastery of St. Catherine on Mount Sinai)
- Fig. 11. Sinai, Monastery of St. Catherine, Menologion Icon for Twelve Months, second half of the liturgical year (right wing), end of the 11th – beginning of the 12th century (photograph courtesy of Michigan-Princeton-Alexandria Expeditions to the Monastery of St. Catherine on Mount Sinai)
- Fig. 12. Sinai, Monastery of St. Catherine, Menologion Icon for December, January, February, lower part of the panel, 11th or beginning of the 12th century (photograph courtesy of Michigan-Princeton-Alexandria Expeditions to the Monastery of St. Catherine on Mount Sinai)
- Fig. 13. Martyrdom of Hermylos and Stratonikos (detail of Fig. 12)
- Fig. 14. Sinai, Monastery of St. Catherine, Double-sided menologion icon for January, 12th century (photograph courtesy of Michigan-Princeton-Alexandria Expeditions to the Monastery of St. Catherine on Mount Sinai)
- Fig. 15. Martyrdom of Hermylos and Stratonikos (detail of Fig. 14)
- Fig. 16. Kyiv, Saint Sophia, Saint Hermylos, middle of the 11th century (photo: Anna Zakharova)
- Fig. 17. Kyiv, Saint Sophia, Saint Stratonikos, middle of the 11th century (photo: Anna Zakharova)
- Fig. 18, 19. Patmos, Saint John the Theologian church, Sts. Hermylos and Stratonikos, after 1185 (after: *The Index of Medieval art*)
- Fig. 20. Studenica, Church of the Virgin, Saint Hermylos, 1568 (photo: Blago Fund)
- Fig. 21. Staro Nagoričino, Martyrdom of Hermylos and Stratonikos, 1317/1318 (after: Мијовић, *Менолої*, fig. 58)
- Fig. 22. Patriarchate of Peć, narthex, Martyrdom of Hermylos and Stratonikos, 1567 (photo: Blago Fund)
- Fig. 23, 24. Dečani, Sts. Hermylos and Stratonikos, 1345–1347 (photo: Blago Fund)
- Fig. 25. Church of St. Nicholas at Platsa, Sts. Hermylos, Stratonikos and Tryphon, 1337–1338 (after: Mouriki, *The Frescoes of the Church of St. Nicholas at Platsa*, Fig. 101)
- Fig. 26. Manasija, Saint Hermylos, c. 1417 (after: Prolović, *Resava*, 664, Fig. 241)
- Fig. 27. Manasija, Saint Hermylos, c. 1417 (photo: Blago Fund)

- Fig. 28, 29. Dionysiou Monastery, Sts. Hermylos and Stratonikos, 1547 (public domain photo)
- Fig. 30, 31. Hopovo, Sts. Hermylos and Stratonikos, 1608 (photo: Milica Popović)
- Fig. 32. Stroganov Patternbook, Sts. Hermylos and Stratonikos, end of the 16th – beginning of the 17th century (after: *Stroganow Ikonenmalerhandbuch*, 185)
- Fig. 33. Zoran Mihajlović, Sts. Hermylos and Stratonikos, mosaic on the façade of the outer structure for burning candles at St. Petka Church in Kalemegdan, 2014 (public domain photo)
- Fig. 34, 35. The Temple of Saint Sava, Sts. Hermylos and Stratonikos, 2020 (public domain photo)

LAZAR LJUBIĆ, THE MEMORY OF HERMYLOS AND STRATONIKOS IN CONSTANTINOPOLITAN TYPIKA

- Fig. 1. Constantinople, Ruins of the Stoudios Monastery (public domain photo)

MILOŠ JOVANOVIĆ, THE PROLOGUE VITAE OF HERMYLOS AND STRATONIKOS IN THE SERBIAN MANUSCRIPT HERITAGE

- Fig. 1. Verse prologue for the second trimester, Dečani 55, 1370/1380, fol. 18b.
- Fig. 2. Constantine's prologue for the full year, Lesnovo prologue 1, SASA 53, 1330/1340, fol. 112a.
- Fig. 3. Verse prologue for the second quadrimester (January – April), University Library of Belgrade 17, 1360/1370, fol. 18a.
- Fig. 4. Verse prologue for the first half of the year, Koriša prologue, National Library of Serbia, Pc 639, fol. 284a.

БИБЛИОГРАФИЈА

Скраћенице

ВВ	Византијски временник
ГГБ	Годишњак града Београда
Гласник САД	Гласник Српског археолошког друштва
ЗНМ	Зборник Народног музеја
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института
ЗФФ	Зборник Филозофског факултета
ПЭ	Православная Энциклопедия
Споменик СКА	Споменик Српске краљевске академије
ΔΧΑΕ	Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρίας
ΑΒ	Analecta Bollandiana
ВВSS	Biblioteca Sanctorum I–XII, Roma 1961–1969.
BZ	Byzantinische Zeitschrift
DOР	<i>Dumbarton Oaks Papers</i>
DHGE	Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques
IMS I	<i>Inscriptions de la Mésie Supérieure. vol. I, Singidunum et le nord-ouest de la province</i> , eds. M. Mirković, S. Dušanić, Beograd 1976.
LBG	Lexikon zur byzantinischen Gräzität
LcI	<i>Lexikon der christlichen Ikonographie</i>
LSJ	Liddell, Scott, Jones, Ancient Greek Lexicon
ODB	The Oxford Dictionary of Byzantium I–III, ed. A. Kazhdan, New York – Oxford 1991.
RACAR	Revue d'art canadienne / Canadian Art Review
REB	Revue des études byzantines
RSBN	<i>Rivista di studi bizantini e neoellenici</i>

Извори

Arranz, *Le Typicon du monastère du Saint-Sauveur à Messine*

M. Arranz, *Le Typicon du monastère du Saint-Sauveur à Messine: Codex Messinensis Gr 115 A.D. 1131*, Rome 1969.

ВИИИЈ I

Византијски извори за историју народа Југославије. Том I: фототипско издање, ур. Љ. Максимовић, Београд 2007.

ССЗН I

Љ. Стојановић, *Сѿари срѿски зајиси и наѿијиси I*, Београд 1902.

AASS Ianuarii I

Acta Sanctorum Ianuarii. Tomus I, Antverpiae 1643.

AASS Martii III

Acta Sanctorum Martii. Tomus III, Antverpiae 1668.

AASS Augusti IV

Acta Sanctorum Augusti. Tomus IV, Antverpiae 1739.

BHG

Bibliotheca Hagiographica Graeca, ed. F. Halkin, Bruxellis 1909.

Contra Arianos

In apologiam contra Arianos, in: *Athanasii opera omnia quae exstant*, Montrouge, 1857, (PG 25-28), 239-247.

De Administrando Imperio

Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio, ed. by Gy. Moravcsik, transl. by R. Jenkins, Washington 1967.

Hil. Fragm.

Fragmenta ex libro Sancti Hilarii, in: *Sancti Hilarii pictaviensis episcopi opera Omnia. Tomus II et ultimus*, Parisiis, 1845.

Hyer. Syn.

Hieroclis Synecdemus et notitiae Graecae episcopatum: Accedunt Nili Doxapatrii notitia patriarchatum et locorum nomina immutata, ed. G. Parthey, Berolini 1866.

Illyrici Sacri tomus septimus

Illyrici Sacri tomus septimus: Ecclesia Diocletana, Antibarensis, Dyrrhachiensis, et Sirmiensis cum earum suffraganeis, autore Daniele Farlato et Jacobo Coletto, Venetiis 1817.

Itinerarium Antonini Augusti

Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum, eds. G. Parthey, M. Pinder, Berolini 1848.

Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense

Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense, ed. O. Cuntz, Leipzig 1929.

Iust. Nov.

Novellae constitutiones, ed. I. Pacius, Genevae 1850.

Jordan, The Synaxarion of the monastery of the Theotokos Evergetis I

R. Jordan, *The Synaxarion of the monastery of the Theotokos Evergetis, September to February*, Belfast 2000.

Jordan, The Synaxarion of the monastery of the Theotokos Evergetis II

R. Jordan, *The Synaxarion of the monastery of the Theotokos Evergetis, March to August, The Movable Cycle*, Belfast 2005.

Liber pontificalis I

Le Liber pontificalis, tome premier, texte, introduction et commentaire par L. Duchesne, Paris 1886.

Le Martyrologe d'Usuard

Le Martyrologe d'Usuard, texte et commentaires par Dom Jacques Dubois, Bruxelles 1965.

Martyrologium Hieronymianum

Acta sanctorum novembris, tomi II pars posterior, qua continentur Hippolyti Delehaye (S. J.) commentarius perpetuus in Martyrologium Hieronymianum ad recensionem Henrici Quentin (O. S. B.), Bruxelles 1931.

Martyrologium Romanum

Caesare Baronius, *Martyrologium Romanum ad novam kalendarii rationem, et ecclesiasticae historiae veritatem restitutum*, Gregorii XIII. Pont. Max. iussu editum, Antverpiae 1589.

Mateos, Le typicon de la Grande Église I

J. Mateos, *Le typicon de la Grande Église. Ms. Sainte-Croix no 40, Xe siècle. Tome I. Le cycle des douze mois*, Roma 1962.

Mateos, Le typicon de la Grande Église II

J. Mateos, *Le typicon de la Grande Église. Ms. Sainte-Croix no 40, Xe siècle. Tome II. Le cycle des fêtes mobiles*, Roma 1963.

Men. Excerpta

Excerpta de legationibus, Berlin 1903.

Procopius, BG I

Procopius, *History of the Wars. Books I and II* (with and English translation by H.B. Dewing), London – New York, 1914.

Procopius, De Aedif.

Procopius, *De Aedificiis*, ed. J. Haury – G. Wirth, Leipzig 1964.

PG

Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca, ed. J.-P. Migne, Paris 1857–1866.

Sim. Log.

Simeon Logothetae cognomento Metaphrastae, *Opera omnia*, Pars Tertia, Parisiis, (PG 114), 1864.

Theodorus Lector, *Ecclesiastica historia*, PG 86/1.

Theoph. Sym. Hist.

Theophylacti Simocattae historiae, Lipsiae 1887.

Syn CP

Propylaeum ad Acta Sanctorum novembris. Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae e codice sirmondiano (nunc Beroliensi) adiectis Synaxariis selectis, ed. H. Delehaye, Bruxelles 1902.

Литература**Акентьев, Типикон Великой Церкви**

К. Акентьев, *Типикон Великой Церкви Cod. Dresden A 104. Реконструкция текста по материалам архива А. А. Дмитриевского*, *Subsidia Byzantinorossica* 5, Санкт-Петербург 2009.

Алеппский, Путешествие Антиохийского патриарха

П. Алеппский, *Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским*, прев. Г. Муркоса, Вып. 3, Москва 1898.

Аноним, Ермил и Сїрайїоник

Аноним, *Ермил и Сїрайїоник*, ПЭ XVIII, 627.

Антић, Тийови Вечерња

В. Антић, *Тийови Вечерња у рукојисима Патмос 266, Часног Крста 40 и Дрезден А104: њролої за ѡаксономију азмајских ѡследовања*, *Богословље* 76/1 (2017), 159–178.

Антић, Функција елеменаїа

В. Антић, *Функција елеменаїа азмајскої ѡїїїка у савременој доѡслужбеној форми ѡравославне цркве*, Београд 2017 (докторска дисертација, Православни богословски факултет у Београду).

Баришић, Визанїиски Синїдунум

Ф. Баришић, *Визанїиски Синїдунум*, ЗРВИ 3 (1955), 3–13.

Богдановић, Две редакције сїиховної ѡролоїа

Д. Богдановић, *Две редакције сїиховної ѡролоїа у рукојисној збирци манасїи-ра Дечана*, in: *Уѡредна исїраживања*, I, ed. Н. Стипчевић, Београд 1975, 37–72.

Богдановић, Инвенџар ћирилских рукописа

Д. Богдановић, *Инвенџар ћирилских рукописа у Јуџославији (XI–XVII)*, Београд 1982.

Богдановић, Каџалоџи ћирилских рукописа

Д. Богдановић, *Каџалоџи ћирилских рукописа манасџира Хиландара*, Београд 1978.

Богдановић, Меџод ојиса рукописа

Д. Богдановић, *Меџод ојиса рукописа у Археоџрафском одељењу Народне библџоотеке СРС у Беоџраду*, Библиотекар 20/5 (1968), 361–390.

Богдановић, Најсџарија служба Свеџом Сави

Д. Богдановић, *Најсџарија служба Свеџом Сави*, Београд 1980.

Валтровић, Римска џробница

М. Валтровић, *Римска џробница у селу Бресџовику*, Старинар сер. II, 1 (1906), 128–140.

Велев, Лесновскиоџи книжевен ценџар

И. Велев, *Лесновскиоџи книжевен ценџар*, Скопје 1997.

Велев, Лесновски Ковачевиков џролоџи

И. Велев, *Лесновски Ковачевиков џролоџи*, Скопје 2004.

Визанџијско наслеђе и срџска умеџносџи II

Визанџијско наслеђе и срџска уметност II, *Сакрална умеџносџи срџских земаља у средњем веку*, ed. Д. Војводић, Д. Поповић, Београд 2016.

Војводић, Срџска умеџносџи

Д. Војводић, *Срџска умеџносџи од џочейка XIV сџолећа до џројасџи државе Неманџића*, in: *Визанџијско наслеђе и срџска уметност II*, 271–297.

Герасименко, Захарова, Сарабьянов, Изображения святых во фресках Софии Киевской

Н. В. Герасименко, А. В. Захарова, В. Д. Сарабьянов, *Изображения святых во фресках Софии Киевской. Часть I: Внутренние галереи*, ВВ 66 (2007), 24–59.

Главчић, Тџиџк архиеџискоџа Никодима

А. Главчић, *Тџиџк архиеџискоџа Никодима*, in: *Срџска џеолоџија данас*, Зборник радова првог годишњег симпозиона одржаног на Православном богословском факултету 29–30. маја 2009, књ. I, ed. Б. Шијаковић, Београд 2010, 294–307.

Грбић, Станковић, Вирилске рукописне књџге Библиоџеке Маџице срџске

Д. Грбић, Р. Станковић, *Ђирилске рукописне књџге Библиоџеке Маџице срџске, књ. XV, Пролози; Службе и жиџиџа*, Нови Сад 2011.

Гумилевский, Исџорический обзор

Ф. Гумилевский, *Исџорический обзор џесноџевцев и џесноџения џреческоџ Церкви*, Санкт-Петербург 1902³.

Дмитриевский, Описание

А. Дмитриевский, *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока*, Т. I. Түлік. Ч. 1, Памятники патриарших уставов и ктиторские монастырские Типиконы, Киев 1895.

Душанић, Мозаички најџиси из Сџојника

С. Душанић, *Мозаички најџиси из Сџојника и космајска рудничка област у џојној аниџици*, ЗФФ 12/1 (1974), 93–105.

Ђурић, Ђирковић, Кораћ, Пећка џаџријаршија

В. Ј. Ђурић, С. Ђирковић, В. Кораћ, *Пећка џаџријаршија*, Београд 1990.

Евсеева, Афонская книга образцов XV в.

Л. М. Евсеева, *Афонская книга образцов XV в.: о методе работы и моделях средневекового художника*, Москва 1998.

Желтов, Евергетидский типикон

М. Желтов, *Евергетидский типикон*, in : ПЭ XVII, 139–143.

Живковић, Најсџарије зидно сликарсџво

М. Живковић, *Најсџарије зидно сликарсџво Боџородичине цркве у Сџуденици и џејова обнова у XVI веку*, Београд 2019 (докторска дисертација, Филозофски факултет у Београду).

Јанковић, Синџдунумски марџири

М. Јанковић, *Синџдунумски марџири Ермил и Сџрайџоник слава музеја града Београда*, ГГБ 49–50 (2002–2003), 11–28.

Јанковић, Άγιος Έρμιλος καί Στρατόνικος

М. Јанковић, *Άγιος Έρμιλος καί Στρατόνικος слава музеја града Београда*, ГГБ 54 (2007), 47–70.

Јовановић-Стипчевић, Средњовековно џисано наслеђе

Б. Јовановић-Стипчевић, *Средњовековно џисано наслеђе у заосџавиџини Љубомира Сџојановића*, АП 10/11 (1988/1989), 71–81.

Кесић-Ристић, Војводић, Менолої

С. Кесић-Ристић, Д. Војводић, *Менолої*, in: Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и студије, ed. В. Ј. Ђурић, Београд 1995, 377–434.

Книга паломник

Книга паломник. Сказание мест святых во Цареграде Антония архиепископа Новгородского в 1200 году, ed. Хр. М. Лопарев, Православный палестинский сборник 51 (1899), I–CXIV.

Консџанџин Велики и Милански едикџи

Консџанџин Велики и Милански едикџи 313. Рађање хриџансџва у римским џровинцијама на џлу Срдије, ur. И. Поповић, Б. Борић-Брешковић, Београд 2013.

Красносельцев, Типик црквѣ Св. Софиѣ

Н. Красносельцев, *Типик црквѣ Св. Софиѣ в Константинополе (IX в.)*, Одеса 1892.

Лазарев, Страницѣ историѣ новгородскоѣ живописѣ

В. Н. Лазарев, *Страницѣ историѣ новгородскоѣ живописѣ: Двусторонниѣ таблѣтки из собора Св. Софиѣ в Новгороде*, Москва 1977.

Марковић, Поводом новѣ књиѣ

М. Марковић, *Поводом новѣ књиѣ Свејлѣне Ракић о срѣским иконама из Босне и Херцѣговине*, Зограф 28 (2000–2001), 149–156.

Марковић, Појѣдиначнѣ фиѣуре

М. Марковић, *Појѣдиначнѣ фиѣуре свѣтѣиѣлѣа у наосу и параклисима*, in: *Зидно сликарство манастира Дечана. Граѣа и студиѣ*, ed. В. Ј. Бурић, Београд 1995, 243–264.

Марковић, Умѣтничка делѣтностѣ Михаила и Евѣихиѣа

М. Марковић, *Умѣтничка делѣтностѣ Михаила и Евѣихиѣа. Садашнѣа знанѣа, сѣорна ишѣанѣа и иравци дудућих исѣраживањѣа*, ЗНМ 17/2 (2004), 95–112.

Магић, Оиѣс рукойиса Народнѣ дѣблиотѣке

С. Магић, *Оиѣс рукойиса Народнѣ дѣблиотѣке*, Београд 1952.

Мѣдић, Сѣтари сликарски ириручници II

М. Мѣдић, *Сѣтари сликарски ириручници*, II, Београд 2002.

Мѣдић, Сѣтари сликарски ириручници III

М. Мѣдић, *Сѣтари сликарски ириручници*, III, Београд 2005.

Мијовић, Грузинскиѣ менолоѣиѣ

П. Мијовић, *Грузинскиѣ менолоѣиѣ с XI до XIV век*, Зограф 8 (1977), 17–23.

Мијовић, Менолоѣ

П. Мијовић, *Менолоѣ: исѣоријско-умѣтничка исѣраживањѣа*, Београд 1973.

Мијовић, Триѣаѣ

П. Мијовић, *Триѣаѣ на Синајском менолошком дѣиѣиху*, *Старинар* 19 (1968), 175–190.

Милинковић, Германска илѣмена на Балкану

М. Милинковић, *Германска илѣмена на Балкану. Археолошки налази из времена Сеодѣ народа*, Београд 1998 (докторска дисертациѣа, Филозофски факултет у Београду).

Милин, Прилози ироучавањѣу хришћансѣва у Сирмијуму

М. Милин, *Прилози ироучавањѣу хришћансѣва у Сирмијуму*, *Старинар* 50 (2000), 253–259.

Милошевић, Молиѣвослов

Н. С. Милошевић, *Молиѣвослов. Исѣоријско-иѣлѣиѣурѣијски развој иоследовањѣа иарохијскоѣ ииѣиѣа*, Београд 2012.

Милошевић, Нинковић, Архиепископска управа са посветом

Г. Милошевић, В. Нинковић, *Архиепископска управа са посветом Хераклија из Синигунума*, ЗНМ 24/1 (2019), 207–229.

Минея. Јанварь

Минея. Јанварь, Москва 2002.

Мирковић Л., Мирослављево еванђеље

Л. Мирковић, *Мирослављево еванђеље*, Београд 1950.

Мирковић Л., Романов ѿиѿик

Л. Мирковић, *Романов ѿиѿик*, Зборник за друштвене науке 13–14 (1956), 47–60.

Мирковић Л., Тѿиѿик архиепископа Никодима

Л. Мирковић, *Тѿиѿик архиепископа Никодима*, Богословље 1/2 (1957), 12–19.

Мирковић Л., Тѿиѿик архиепископа Никодима (свршеѿак)

Л. Мирковић, *Тѿиѿик архиепископа Никодима (свршеѿак)*, Богословље 2/1 (1958), 69–88.

Мирковић М., Економско-соѿијални развој

М. Мирковић, *Економско-соѿијални развој у II и III веку*, in: *Историја српског народа I*, Београд 1994², 77–88.

Мирковић М., Лиѿиније и ѿроѿони хришћана

М. Мирковић, *Лиѿиније и ѿроѿони хришћана у Синигунуму*, ЗФФ 14/1 (1979), 21–27.

Мирковић М., Римски ѿрадови на Дунаву

М. Мирковић, *Римски ѿрадови на Дунаву у Горњој Мезији*, Београд 1968.

Мирковић М., Римско освајање и орѿанизација римске власѿи

М. Мирковић, *Римско освајање и орѿанизација римске власѿи*, in: *Историја српског народа I*, Београд 1994², 66–76.

Мошин, Рукойиси Пећке ѿѿријаршије

В. Мошин, *Рукойиси Пећке ѿѿријаршије*, *Старине Косова и Метохије* 4–5 (1968–1971), 5–135.

Николајевић, Велики ѿиѿик

В. Николајевић, *Велики ѿиѿик (устѿав црквени)*, Београд 1971.

Оѿис рукойиса манасѿира Високи Дечани

Оѿис ћирилских рукойисних књѿиѿа манасѿира Високи Дечани I, ed. Н. Р. Синдик, Београд 2011.

Павлова, Желязкова, Станиславов (Лесновски) пролог

Р. Павлова, В. Желязкова, *Станиславов (Лесновски) пролог от 1330 година*, Велико Търново 1999.

Пентковский, Богослужбный синаксарь

А. М. Пентковский, *Богослужбный синаксарь константинопольского монастыря Христа Человеколюбца (Istanbul, Patriarchate Library, Panagia Kamariotissa, Cod. 29): сентябрь 1–14*, Богословский вестник 4 (2004), 177–208.

Пентковский, Греческий оригинал славянского Синаксаря

А. Пентковский, *Греческий оригинал славянского Синаксаря и его локализация*, in: *Славяно-русский Пролог по древнейшим спискам. Синаксарь (житийная часть Пролога краткой редакции) за сентябрь – февраль, том II. Указатели. Исследования*, eds. В. Крысько *et al.*, Москва 2011, 651–664.

Пентковский, Студийский устав

А. М. Пентковский, *Студийский устав и уставы студийской традиции*, Журнал Московской Патриархии 5 (2001), 69–80.

Пентковский, Типикон патриарха Алексия Студита

А. М. Пентковский, *Типикон патриарха Алексия Студита в Византии и на Руси*, Москва 2001.

Петковић В., Манастир Сѣуденица

В. Петковић, *Манастир Сѣуденица: са 114 слика у њексти*, Београд 1924.

Петковић С., Зидно сликарство

С. Петковић, *Зидно сликарство на њодручју Пећке њаѡријаршије 1557–1614*, Нови Сад 1965.

Петковић С., О фрескама XVI века

С. Петковић, *О фрескама XVI века из ѡријарше Пећке њаѡријаршије и њиховим сликарима*, Саопштења 16 (1984), 57–65.

Петков, Стишният пролог

Г. Петков, *Стишният пролог в старата българска, сръбска и руска литература: (XIV–XV век): археография, текстология и издание на проложните стихове*, Пловдив 2000.

Пивоварова, Фрески церкви Спаса на Нередице

Н. В. Пивоварова, *Фрески церкви Спаса на Нередице*, Санкт-Петербург 2002.

Пилиповић, Кули Бахуса

С. Пилиповић, *Кули Бахуса на централном Балкану I–IV век*, Београд 2011.

Племић, Прилої ѡзнавању иконоѡрафије

Б. Племић, *Прилої ѡзнавању иконоѡрафије хришћанских свеѡиѡеља на ѡримеру рановизантијскої жишка из Синѡдунума*, Црквене студије 16/2 (2019), 755–766.

Племић, Сѡоменици Хекаѡиної кулиа

Б. Племић, *Сѡоменици Хекаѡиної кулиа у римским ѡровинцијама на ѡлу Србије*, Гласник САД 26 (2010), 119–128.

Попов, Минијатюры греческаго минологія XI века № 183

Н. П. Попов, *Минијатюры греческаго минологія XI века № 183, Московској синодальной библиотеки: Описание рукописи*, предисл. Д. К. Тренева, Москва 1911.

Поповић Ј., Жиџија свейих за јануар

Ј. Поповић, *Жиџија свейих за јануар*, Београд 1972.

Поповић Ј., Жиџија свейих за јун

Ј. Поповић, *Жиџија свейих за јун*, Београд 1975.

Поповић Ј., Жиџија свейих за марџ

Ј. Поповић, *Жиџија свейих за марџ*, Београд 1973.

Поповић М., Београдска ѿврђава

М. Поповић, *Београдска ѿврђава*, Београд 2006².

Поповић Р., Београдски мученици Ермил и Сџрайџоник

Р. Поповић, *Београдски мученици Ермил и Сџрайџоник*, Богословље 49/1–2 (1991), 69–81.

Поповић Р., Рано хришћансџво у Илирику

Р. Поповић, *Рано хришћансџво у Илирику ѿре досељења Словена: I део, Боџословље 51/1–2 (1993), 19–85.*

Поповић Р., Рано хришћансџво на Балкану

Р. Поџовић, *Рано хришћансџво на Балкану ѿре досељења Словена* (Србија, По-вардарје, Црна Гора), Београд 1995.

Прерадовић, Кулџи и иконоџрафија

Д. Прерадовић, *Кулџи и иконоџрафија џакона Исавра у Драчу*, Зограф 36 (2012), 1–12.

Прерадовић, Милановић, Оџшџихришћански свейи

Д. Прерадовић, Љ. Милановић, *Оџшџихришћански свейи у срџској кулџиној ѿракси и уметносџи*, in: *Византијско наслеђе и српска уметност II*, 103–117.

Прерадовић, Сџрадање свейџој Иринеја Сирмијумској

Д. Прерадовић, *Сџрадање свейџој Иринеја Сирмијумској – нова сцена дечанској календара: Прилоџ џознавању кулџа и иконоџрафије свейџеномученика Иринеја Сирмијској у Византији и средњовековној Србији*, Косовско-метохијски зборник 7 (2018), 1–17.

Проловић, Предсџаве мученика у Ресави

Ј. Проловић, *Предсџаве мученика у Ресави. Прилоџ иденџификацији*, Саопштења 40 (2008), 163–205.

Ранковић, Вукашиновић, Станковић, Инвенџар рукоџиса дџблиџеке Срџске ѿаџријариџе

З. Ранковић, В. Вукашиновић, Р. Станковић, *Инвенџар рукоџиса дџблиџеке Срџске ѿаџријариџе*, Београд 2012.

Рыбаков, Св. Иосиф Песнописец

В. А. Рыбаков, *Св. Иосиф Песнописец и его песнотворческая деятельность*, Москва 2002.

Савић, Српски превод „Евергејидској синаксара“

В. Савић, *Српски превод „Евергејидској синаксара“ у два синајска рукописа*, ЗРВИ 53 (2016), 209–235.

Симић, Редакције пролога и месецослови ийиика

П. Симић, *Редакције пролога и месецослови ийиика*, Богословље 20/1–2 (1976), 93–110.

Симић, Хиландарски ийиик монаха Романа

П. Симић, *Хиландарски ийиик монаха Романа 1331. г.*, Краљево 2010.

Širmiti и на небу и на земљи

Širmiti и на небу и на земљи (1700 година од стварања хришћанских мученика), ур. Д. Познановић, Сремска Митровица 2004.

Службе мученицима деоградским

Службе свейим ранохришћанским мученицима деоградским, ed. З. А. Станчевић, П. Бранковић, Л. Љубић, Београд 2021, у штампи.

Славјано-руски Пролог по древнейшим спискам

Славјано-руски Пролог по древнейшим спискам. Синаксарь (житийная часть Пролога краткой редакции) за сентябрь – февраль. Том I. Текст и комментарии, eds. Л. В. Прокопенко *et al.*, Москва 2010.

Спаский, Полний месяцослов Востока I

С. Спаский, *Полний месяцослов Востока. Восточная агиология*, т. I, Владимир 1901².

Спаский, Полний месяцослов Востока II

С. Спаский, *Полний месяцослов Востока*, т. II, *Святой восток*, Москва 1876.

Срејовић, Културе јевозденој доба

Д. Срејовић, *Културе јевозденој доба*, у: *Историја српског народа I*, Београд 1994², 54–65.

Срејовић, Културе млађеј каменој доба

Д. Срејовић, *Културе млађеј каменој доба*, in: *Историја српског народа I*, Београд 1994², 15–30.

Станкова, К вопросу о переводе агографического синаксаря

Р. Станкова, *К вопросу о переводе агографического синаксаря (простого пролога) в свете новейших исследований*, Scripta & e-Scripta 16/17 (2017), 201–216.

Стародубцев, Свейи лекари

Т. Стародубцев, *Свейи лекари – иошиовање и иредсйављање*, Београд 2018.

Стародубцев, Српско зидно сликарство

Т. Стародубцев, *Српско зидно сликарство у земљама Лазаревића и Бранковића*, књ. II, Београд 2016.

Стојановић, Капалої рукописи и старих шипамјаних књија

Љ. Стојановић, *Капалої рукописи и старих шипамјаних књија*. Збирка Српске краљевске академије, Београд 1901.

Столић, Православни свейачник

Х. Столић, *Православни свейачник*. Месецослов свейих, т. I, септембар – јун, Београд 1988.

Стричевић, Бресјовик

Ђ. Стричевић, *Бресјовик*. Римска јробрница, Старинар 7–8 (1956–1957), 411–413.

Тасева, Грешки и несинонимни разночтенија

Л. Тасева, *Грешки и несинонимни разночтенија в българския и србския превод на проложните стихове за месец март*, Црквене студије 6 (2009), 215–234.

Тафт, Византијскиј церковниј обряд

Р. Тафт, *Византијскиј церковниј обряд*, Санкт-Петербург 2000.

Темчин, Сербскиј столпниј апракос

С. Ју. Темчин, *Сербскиј столпниј апракос Равулы (ок. 1353 г.): происхождение, особенности языка, структура*, Slavistica Vilnensis 52/2 (2003), 131–177.

Тешић-Радовановић, Представљање свейлосџи

Д. Тешић-Радовановић, *Представљање свейлосџи*. Символика украса ранохришћанских свейилки са јросјора центјралној Балкана (IV–VII век), Београд 2018 (докторска дисертација, Филозофски факултет у Београду), Београд 2018.

Тешић-Радовановић, Јанковић, Прилој инјерјрејацији јредсјава

Д. Тешић-Радовановић, М. Јанковић, *Прилој инјерјрејацији јредсјава на јруји касноанјичких јредмејта са центјралној Балкана*, у: Наука без граница II. Мејународни тематски зборник. 2. Одјечи, ур. М. Лончар-Вујновић, Косовка Митровица 2019, 177–201.

Тийик архиејискоја Никодима I

Тийик архиејискоја Никодима I, српскословенски језик разрешио Лазар Мирковић, ed. Ђ. Трифуновић, Београд 2004.

Тийик архиејискоја Никодима II

Тийик архиејискоја Никодима II, српскословенски језик разрешио Лазар Мирковић, ed. Ђ. Трифуновић, Београд 2007.

Тодић, Грачаница

Б. Тодић, *Грачаница*. Сликарсјво, Приштина 1999.

Тодић, Српски сликари

Б. Тодић, *Српски сликари од XIV до XVIII века I*, Нови Сад 2013.

Шпадијер, Почеци српске химнографије

И. Шпадијер, *Почеци српске химнографије*, Београд 2019.

Шпехар, Касноантичка архиепископска урбанистика и ритуал

О. Шпехар, *Касноантичка архиепископска урбанистика и ритуал. Централни Балкан између истока и запада*, Београд 2019.

Шпехар, Насијанак хришћанске сакралне историографије

О. Шпехар, *Насијанак хришћанске сакралне историографије урбанистика и историја централног Балкана: од Миланског едикта до почетка VII века*, Београд 2012 (докторска дисертација, Филозофски факултет у Београду).

Штављанин-Ђорђевић, Гроздановић-Пајић, Цернић, Опис ћириличких рукописа

Љ. Штављанин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић, *Опис ћириличких рукописа Народне библиотеке Србије I*, Београд 1986.

Μακρής, Σύναξις

Ε. Γ. Μακρής, *Σύναξις*, in: *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, т. XI, Αθήναι 1967, 556–557.

Μουρίκη, Οι τοιχογραφίες του Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο

Ντ. Μουρίκη, *Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου της Μονής του Θεολόγου στην Πάτμο*, ΔΧΑΕ 14 (1987–1988), 205–266.

Amore, Quirino, vescovo di Siscia

A. Amore, *Quirino, vescovo di Siscia (Siszeck), santo, martire*, in: BBSS X, 1333.

Aubert, Hermylus

R. Aubert, *Hermylus, martyr à Singidunum en compagnie de Stratonicos*, DHGE, XXIV, col. 122–123.

Baldovin, The Urban Character of Christian Worship

J. Baldovin, *The Urban Character of Christian Worship. The Origins, Development, and Meaning of Stational Liturgy*, Rome 1987.

Beard, North, Price, Religions of Rome

M. Beard, J. North, S. Price, *Religions of Rome. vol. I, A History*, Cambridge 1998.

Baring-Gould, The Lives of the Saints

S. Baring-Gould, *The Lives of the Saints*, vol. I, London 1897.

Beck, The Religion of Mithras Cult

R. Beck, *The Religion of Mithras Cult in the Roman Empire. Mysteries of the Unconquered Sun*, Oxford 2006.

Boberg, Ermilus (Hermylus) und Stratonikus

J. Boberg, *Ermilus (Hermylus) und Stratonikus*, in: LcI VI, col. 168.

Boyarin, Dying for God

D. Boyarin, *Dying for God. Martyrdom and the Making of Christianity and Judaism*, Stanford (CA) 1999.

Bratož, *Die Geschichte des frühen Christentums*

R. Bratož, *Die Geschichte des frühen Christentums im Gebiet zwischen Sirmium und Aquileia im Licht der neuen Forschungen*, *Klio* 72/2 (1990), 508–550.

Bratož, *Il cristianesimo aquileiese*

R. Bratož, *Il cristianesimo aquileiese prima di Costantino. Fra Aquileia e Poetovio*, Udine – Gorizia 1999.

Brown, *The Cult of the Saints*

P. Brown, *The Cult of the Saints. Its Rise and Function in Latin Christianity*, Chicago – London 1981.

Bulić, *Sv. Kvirin Biskup*

F. Bulić, *Sv. Kvirin Biskup i mučenik grada Sisciae (Siska)*, *Bogoslovska smotra*, 12/1 (1924), 121–125.

Buzov, *Kvirin – sisački biskup*

M. Buzov, *Kvirin – sisački biskup i mučenik*, *Riječi: časopis za književnost, kulturu i znanost* 1–2 (2003), 1–26.

Campbell, *The Severan Dynasty*

B. Campbell, *The Severan Dynasty*, in: *The Cambridge Ancient History, Vol. XII: The crisis of Empire, A.D. 193–337*, eds. A. K. Bowman *et al.*, Cambridge 2008, 1–27.

Chatzidakis, *The Cretan painter Theophanis*

M. Chatzidakis, *The Cretan painter Theophanis. The final phase of his art in the wall-paintings of The Holy Monastery of Stavronikita*, The Holy Monastery of Stavronikita 1986.

Ciggaar, *Une description*

K. N. Ciggaar, *Une description de Constantinople traduite par un pèlerin anglais*, *REB* 34 (1976), 211–267.

Clark, *Third-century Christianity*

G. Clark, *Third-century Christianity*, in: *The Cambridge Ancient History, Vol. XII: The crisis of Empire, A.D. 193–337*, eds. A. K. Bowman *et al.*, Cambridge 2008, 589–671.

Clauss, *The Roman Cult of Mithras*

M. Clauss, *The Roman Cult of Mithras. God and His Mysteries*, New York 2001.

Cumont, *The Mysteries of Mithra*

F. Cumont, *The Mysteries of Mithra*, Chicago – London 1903.

Dark, Harris, *The Orphanage*

K. Dark, A. Harris, *The Orphanage of Byzantine Constantinople: an archaeological identification*, *Byzantinoslavica* 66/1–2 (2008), 189–201.

D'Aiuto, *Nuovi elementi per la datazione del Menologio Imperiale*

F. D'Aiuto, *Nuovi elementi per la datazione del Menologio Imperiale: i copisti degli esemplari miniati*, *Rendiconti [dell'] Accademia Nazionale dei Lincei. Classe di scienze morali, storiche e filologiche*, ser. IX, 8 (1997), 715–747.

D'Aiuto, [Vat. gr. 1156] Lezionario dei Vangeli

F. D'Aiuto, [Vat. gr. 1156] *Lezionario dei Vangeli. Greco*, in: *Vangeli dei popoli: la parola e l'immagine del Cristo nelle culture e nella storia*, ed. F. D'Aiuto et al., Roma 2000, 244–248.

Delehaye, Les origines

H. Delehaye, *Les origines du culte des martyrs*, Bruxelles 1912.

Delehaye, Le synaxaire de Sirmond

H. Delehaye, *Le synaxaire de Sirmond*, AB 14 (1895), 396–434.

Delehaye, Saints de Thrace et de Mésie

H. Delehaye, *Saints de Thrace et de Mésie*, AB 31 (1912), 161–300.

Delehaye, Synaxaires byzantins

H. Delehaye, *Synaxaires byzantins, ménologes, typica*, London 1977.

Detoraki, Un parent pauvre

M. Detoraki, *Un parent pauvre de la réécriture hagiographique: l'abrege*, in: *Remanier, métaphraser. Fonctions et techniques de la réécriture dans le monde byzantin*, eds. S. Marjanović-Dušanić, B. Flusin, Belgrade 2011, 71–83.

Duchesne, Le culte romain des Quatre-Couronnés

L. Duchesne, *Le culte romain des Quatre-Couronnés (Santi Quattro)*, *Mélanges d'archéologie et d'histoire* 31 (1911), 231–246.

Duchesne, Les sources du Martyrologe hiéronymien

L. Duchesne, *Les sources du Martyrologe hiéronymien*, *Mélanges de l'École française de Rome* 5 (1885), 120–160.

Dušanić, La nord-ouest de la Mésie Supérieure

S. Dušanić, *La nord-ouest de la Mésie Supérieure*, in: *IMS I*, 95–162.

Effenberger, Marienbilder

A. Effenberger, *Marienbilder im Blachernenheiligtum*, *Millennium* 13/1 (2016), 275–325.

Ehrhard, Überlieferung und Bestand

A. Ehrhard, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, I–III, Leipzig – Berlin 1937–1952.

El Menologio de Basilio II, fascimile

El Menologio de Basilio II. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. gr. 1613, fascimile, Madrid 2005.

El Menologio de Basilio II

El Menologio de Basilio II. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. gr. 1613. Libro de estudios con ocasión de la edición facsímil, eds. F. D'Aiuto, I. Pérez Martín, Città del Vaticano – Atenas – Madrid 2008.

Follieri, *I calendari in metro*

E. Follieri, *I calendari in metro innografico di Cristoforo Mitileneo*, I. Introduzione, testo e traduzione, Bruxelles 1980.

Follieri, *L'epitome della Passio greca*

E. Follieri, *L'epitome della Passio greca di Sisto, Lorenzo ed Ippolito BHG 977d. Storia di un testo dal Menologio al Sinassario*, in: *Byzance. Hommage à André N. Stratos*, vol. II, Athènes 1986, 399–423.

Gaddis, *There is No Crime for Those Who Have Christ*

M. Gaddis, *There is No Crime for Those Who Have Christ: Religious Violence in the Christian Roman Empire*, Berkeley – Los Angeles – London 2005.

Galavaris, *Eleventh-Century Hexptych*

G. Galavaris, *An Eleventh-Century Hexptych of the Saint Catherine's Monastery at Mount Sinai*, Venice – Athens 2009.

Galinski, *Continuity and Change*

K. Galinski, *Continuity and Change. Religion in the Augustan Semi-Century*, in: *A Companion to Roman Religion*, ed. J. Rüpke, Malden – Oxford – Victoria 2007, 71–82.

Garitte, *Calendrier palestino-géorgien*

G. Garitte, *Calendrier palestino-géorgien du Sinaiticus 34 (Xe siècle)*, Bruxelles 1958.

Gautier, *Le typikon de la Théotokos Kécharitôménè*

P. Gautier, *Le typikon de la Théotokos Kécharitôménè*, REB 43 (1985), 5–165.

Gavrilović-Vitas, *Roman Religion and Cults*

N. Gavrilović-Vitas, *Roman Religion and Cults on the Danube Limes in Serbia*, in: *Vivere Militare Est. From Populus to Emperors – Living on the Frontier*, vol. I, eds. S. Golubović, N. Mrđić, Belgrade 2018, 167–195.

Gemeinhardt, Leemans, *Christian Martyrdom in Late Antiquity*

P. Gemeinhardt, J. Leemans, *Christian Martyrdom in Late Antiquity. Some introductory perspectives*, in: *Christian Martyrdom in Late Antiquity 300–450 AD. History and Discourse, Tradition and Religious Identity*, eds. P. Gemeinhardt, J. Leemans, Berlin – Boston 2012, 1–11.

Giannelli, *Tetrastici di Teodoro Prodromo*

C. Giannelli, *Tetrastici di Teodoro Prodromo sulle feste fisse e sui santi del calendario bizantino*, AB 75 (1957), 299–336.

Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*

I. Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion*, Oxford 2002.

Greek and Latin Narratives About Ancient Martyrs

Greek and Latin Narratives About Ancient Martyrs, ed. É. Rebillard, Oxford 2017.

Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode*

J. Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode et les origines de la poésie religieuse à Byzance*, Paris 1977.

Grumel, *Le Typicon de la Grande Église*

V. Grumel, *Le Typicon de la Grande Église d'après le manuscrit de Sainte-Croix: datation et origine*, AB 85 (1967), 45–57.

Gugolj, Tešić-Radovanović, *A Lamp from the Belgrade City Museum*

B. Gugolj, D. Tešić-Radovanović, *A Lamp from the Belgrade City Museum with a Representation of SS. Constantine and Jelena*, in: *Symbols and Models in the Mediterranean: Perceiving through Cultures*, eds. A. Barnes, M. Salerno, Newcastle upon Tyne 2017, 124–135.

Guyon, *Les Quatre Couronnés*

J. Guyon, *Les Quatre Couronnés et l'histoire de leur culte des origines au milieu du IXe siècle*, Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité 87/1 (1975), 505–561.

Haas, *Alexandria in Late Antiquity*

C. Haas, *Alexandria in Late Antiquity. Topography and Social Conflict*, Baltimore – London 1997.

Halkin, *Le ménologe impérial de Baltimore*

F. Halkin, *Le ménologe impérial de Baltimore. Textes grecs publiés et traduits*, Bruxelles 1985.

Halkin, *Le mois de janvier*

F. Halkin, *Le mois de janvier du 'Ménologe impérial' byzantin*, AB 57 (1939), 225–236.

Halkin, *Trois textes grecs inédits*

F. Halkin, *Trois textes grecs inédits sur les saints Hermyle et Stratonice martyrs à Singidunum*, AB 89 (1971), 5–45.

Hanke, *Vesper und Orthos*

G. M. Hanke, *Vesper und Orthos des Kathedralritus der Hagia Sophia zu Konstantinopel*, I–II, Erschienen 2018.

Herman-Mascard, *Les reliques des saints*

N. Herman-Mascard, *Les reliques des saints: formation coutumière d'un droit*, Paris 1975.

Il Menologio di Basilio II

Il Menologio di Basilio II. (Cod. Vaticano greco 1613.) I. Testo, II. Tavole, Torino 1907.

James, *Mosaics in the Medieval World*

L. James, *Mosaics in the Medieval World. From Late Antiquity to the Fifteenth Century*, Cambridge 2017.

Janin, *Constantinople byzantine*

R. Janin, *Constantinople byzantine. Développement urbain et Répertoire topographique*, Paris 1964².

Janin, *Études de topographie*

R. Janin, *Études de topographie byzantins (suite): Τὰ Ναρσοῦ. Ὁξεία*, *Échos d'Orient* 36/187 (1937), 288–308.

Janin, *La géographie ecclésiastique*

R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Première partie, Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique. Tome III, Les églises et les monastères*, Paris 1953.

Janin, *Les sanctuaires byzantins de saint Michel*

R. Janin, *Les sanctuaires byzantins de saint Michel (Constantinople et banlieue)*, *Échos d'Orient* 33/173 (1934), 28–52.

Joannou, *Das Menologion des Despoten Demetrios*

P. Joannou, *Das Menologion des Despoten Demetrios I Palaiologos*, *BZ* 50/2 (1957), 307–309.

Kazhdan, *Constantinopolitan Synaxarium*

A. Kazhdan, *Constantinopolitan Synaxarium as a source for social history of Byzantium*, in: *The Christian East. Its institutions & its thought. A critical reflection; papers of the International Scholarly Congress for the 75th anniversary of the Pontifical Oriental Institute, Rome, 30 May – 5 June 1993*, ed. R. Taft, Roma 1996, 485–515.

Kazhdan, P. Ševčenko, *Symeon Metaphrastes*

A. Kazhdan, N. P. Ševčenko, *Symeon Metaphrastes*, in: *ODB III*, 1983–1984.

Kazhdan, Taft, *Synaxis*

A. Kazhdan, R. F. Taft, *Synaxis*, in: *ODB III*, 1992.

Kollias, *Patmos*

E. Kollias, *Patmos. Byzantine Art in Greece. Mosaics Wall Paintings*, Athens 1990.

Kovačević, *Arhiv Srpske akademije nauka*

B. Kovačević, *Arhiv Srpske akademije nauka u Beogradu*, *Arhivist* 7/3–4, dodatak 9 (1957), CXCIII–CCXVI.

Lidova, *The Artist's Signature*

M. Lidova, *The Artist's Signature in Byzantium. Six Icons by Ioannes Tohabi in Sinai Monastery (11th – 12th century)*, *Opera Nomina Historiae. Giornale di cultura artistica* 1 (2009), 77–98.

Longo, *El poema introductorio*

A. A. Longo, *El poema introductorio en dodecasilabos bizantino*, in: *El Menologio de Basilio II*, 77–90.

Luzzi, *Il Patmiacus 266*

A. Luzzi, *Il Patmiacus 266: un testimone dell'utilizzo liturgico delle epitomi premetafrastiche*, *RSBN* 49 (2012), 239–261.

Luzzi, *Il semestre estivo*

A. Luzzi, *Il semestre estivo della recensione H* del Sinassario di Costantinopoli*, in: Idem, *Studi sul Sinassario di Costantinopoli*, Roma 1995, 5–90.

Luzzi, “*L’ideologia costantiniana*”

A. Luzzi, “*L’ideologia costantiniana*” nella liturgia dell’età di Costantino VII Porfirogenito, *RSBN* 28 (1991), 113–124.

Luzzi, *Osservazioni sull’introduzione*

A. Luzzi, *Osservazioni sull’introduzione nel Sinassario costantinopolitano della commemorazione degli asceti di Teodoreto di Cirro*, *RSBN* 45 (2008) 2009, 179–190.

Luzzi, *Precisazioni sull’epoca*

A. Luzzi, *Precisazioni sull’epoca di formazione del Sinassario di Costantinopoli*, *RSBN* 36 (1999) 2000, 75–91.

Luzzi, *Synaxaria and the Synaxarion*

A. Luzzi, *Synaxaria and the Synaxarion of Constantinople*, in: *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, vol. II Genres and Contexts, ed. S. Efthymiadis, London 2014, 197–208.

Mackie, *Early Christian Chapels*

G. V. Mackie, *Early Christian Chapels in the West: decoration, function and patronage*, Toronto 2004.

Mackie, *The San Venanzio chapel*

G. Mackie, *The San Venanzio chapel in Rome and the martyr shrine sequence*, *RA-CAR* 23/1–2 (1996), 1–13.

Majeska, *Russian Travelers*

G. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Washington D.C. 1984.

Mango, *Constantine’s mausoleum*

C. Mango, *Constantine’s mausoleum and the translation of relics*, *BZ* 83/1 (1990), 51–62.

Mango, *Constantinople as Theotokopolis*

C. Mango, *Constantinople as Theotokopolis*, in: *Mother of God: Representations of the Virgin in Byzantine Art*, ed. M. Vassilaki, Milan 2000, 17–25.

Mango, *Le développement urbain*

C. Mango, *Le développement urbain de Constantinople (IVe–VIIe siècles)*, Paris 1985.

Mango, *The Origins of the Blachernae Shrine*

C. Mango, *The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople*, in: *Radovi XIII Međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju. Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae*, Split – Poreč 25. 9. – 1. 10. 1994, II, ed. N. Cambi, E. Marin, Vatican City 1998, 61–76.

Mango, *The relics of St. Euphemia*

C. Mango, *The relics of St. Euphemia and the Synaxarion of Constantinople*, in: *Opōra: studi in onore di mgr Paul Canart per il LXX compleanno*, vol. III, eds. S. Lucà, L. Perria, Grottaferrata 1999, 79–88.

Marin, *Mozaik u oratoriju sv. Venancija*

E. Marin, *Mozaik u oratoriju sv. Venancija u Lateranskoj krstionici*, Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 24 (2007), 251–256.

Marucchi, *Le recenti scoperte presso*

O. Marucchi, *Le recenti scoperte presso la Basilica di S. Sebastiano. Nuova illustrazione della Memoria Apostolica della Via Appia e della tomba del martire s. Quirino*, Nuovo bullettino di archeologia cristiana 22/1–2 (1916), 5–61.

Matthiae, *Mosaici medievali*

G. Matthiae, *Mosaici medievali delle chiese di Roma*, Roma 1967.

McCulloh, *From antiquity to the middle ages*

J. M. McCulloh, *From antiquity to the middle ages: continuity and change in papal relic policy from the 6th to the 8th century*, in: *Pietas* (Festschrift für Bernhard Kötting), ed. E. Dassmann, K. Suso Frank, Jahrbuch für Antike und Christentum Ergänzungsband 8, Münster 1980, 313–324.

Menologii anonymi Byzantini

Menologii anonymi Byzantini saeculi X quae supersunt, I–II, ed. B. Latyšev, Petropoli 1911–1912.

Menologium Graecorum

Menologium Graecorum Jussu Basilii Imperatoris Graece olim editum, Munificentia Et Liberalitate Sanctissimi Domini Nostri Benedicti XIII: In tres Partes divisum Nunc Primum Graece et Latine Prodit, Urbini 1727.

Mercati, *Santuari e reliquie*

S. G. Mercati, *Santuari e reliquie Costantinopolitane secundo il codice Ottoboniano Latino 169 prima della Conquista latina (1204)*, Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia 12 (1936), 133–156.

Milošević, *Funerary Sculpture from the Brestovik Tomb*

G. Milošević, *Funerary Sculpture from the Brestovik Tomb*, in: *Les ateliers de sculpture régionaux: techniques, styles et iconographie. Actes du Xe colloque international sur l'art provincial romain*, éd. V. Gaggadis-Robin et al., Arles - Aix-en-Provence 2009, 741–751.

Mirković M., *Introduction historique*

M. Mirković, *Introduction historique*, in: *IMS I*, 23–41.

Mirković M., *Opera Minora Selecta*

M. Mirković, *Opera Minora Selecta IV Antiquitas Posterior*, Beograd 2018.

Mirković M., Sirmium

M. Mirković, *Sirmium. Istorija rimskog grada od I do kraja VI veka*, Sremska Mitrovića 2008².

Mirković M., Tri nova natpisa iz Singidunuma

M. Mirković, *Tri nova natpisa iz Singidunuma*, *Singidunum* 1 (1997), 57–63.

Mošin, Slavenska redakcija Prologa Konstantina Mokisijskog

V. Mošin, *Slavenska redakcija Prologa Konstantina Mokisijskog u svijetlosti vizantijsko-slavenskih odnosa XII–XIII vijeka*, *Zbornik historijskog instituta Jugoslavenske akademije* 2 (1959), 17–68.

Mošin, Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije

V. Mošin, *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije. Deo I, Opis rukopisa*, Zagreb 1955.

Mócsy, Pannonia and Upper Moesia

A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London – Boston 1974.

Mouriki, The Frescoes of St. Nicholas at Platsa

D. Mouriki, *The Frescoes of the Church of St. Nicholas at Platsa in the Mani*, Athens 1975.

Mullen, The Expansion of Christianity

R. L. Mullen, *The Expansion of Christianity. A Gazetteer of its First Three Centuries*, Leiden – Boston 2014.

Nagy, Ascetic Christianity in Pannonian Martyr Stories

L. Nagy, *Ascetic Christianity in Pannonian Martyr Stories*, in: *Pagans and Christians in the Late Roman Empire. New Evidence, New Approaches (4th – 8th centuries)*, eds. M. Sághy, E. M. Schoolman, Budapest 2017, 97–104.

Noret, Le Synaxaire Leningrad gr. 240

J. Noret, *Le Synaxaire Leningrad gr. 240. Sa place dans l'évolution du synaxaire byzantin*, *Античная древность и средние века* 10 (1973), 124–130.

Noret, Ménologes, Synaxaires, Ménéés

J. Noret, *Ménologes, Synaxaires, Ménéés. Essai de clarification d'une terminologie*, *AB* 86 (1968), 21–24.

Noret, Philippart. Un curieux fragment

J. Noret, G. Philippart, *Un curieux fragment de menée*, *AB* 87 (1969), 85–86.

Oakeshott, The mosaics of Rome

W. F. Oakeshott, *The mosaics of Rome, from the third to the fourteenth centuries*, New York 1967.

Oriente Cristiano e Santità

Oriente Cristiano e Santità. Figure e storie di santi tra Bisanzio e l'Occidente, catalogo della mostra, Venezia, Bibl. Naz. Marciana, 2 lug. – 14 nov. 1998, ed. S. Gentile, Milano 1998.

Outtier, *La source «grecque»*

B. Outtier, *La source «grecque» du calendrier palestino-géorgien du Sinaiticus 34 (Xe siècle)*, in: *Armenia between Byzantium and the Orient*, ed. B. Outtier et al., Leiden – Boston (Mass.) 2020, 580–601.

Patterson-Ševčenko, *Illustrated manuscripts*

N. Patterson-Ševčenko, *Illustrated manuscripts on the Metaphrastian Menologion*, Chicago – London 1990.

Patterson-Ševčenko, *The Walters 'Imperial' Menologion*

N. Patterson-Ševčenko, *The Walters 'Imperial' Menologion*, *The Journal of the Walters Art Gallery* 51 (1993), 43–64.

Pétridès, *Le monastère des Spoudaei*

S. Pétridès, *Le monastère des Spoudaei à Jérusalem et les Spoudaei de Constantinople*, *Echos d'Orient* 4/4 (1901), 225–231.

Pétridès, *Spoudaei et Philopones*

S. Pétridès, *Spoudaei et Philopones*, *Échos d'Orient* 7/49 (1904), 341–348.

Pilipović, *Agriculture and Worship*

S. Pilipović, *Agriculture and Worship. A Contribution to the Study of Daily Life in Roman Singidunum and its Environs*, *Balkanica* 46 (2015), 41–59.

Pilipović, Milanović, *The Jonah Sarcophagus*

S. Pilipović, Lj. Milanović, *The Jonah Sarcophagus from Singidunum: A Contribution to the Study of Early Christian Art in the Balkans*, *Classica et Christiana* 11 (2016), 219–245.

Popović M., *Antički Singidunum*

M. Popović, *Antički Singidunum: dosadašnja otkrića i mogućnost daljih istraživanja*, *Singidunum* 1 (1997), 1–20.

Preradović, *Jadransko more*

D. Preradović, *Jadransko more, rute i luke u ranom srednjem veku prema hagiografskim izvorima (Jadranski putevi svetitelja i relikvija u ranom srednjem veku)*, *Историјски записи* 89/3–4 (2016), 2018, 7–34.

Preradović, *Les martyrs de Sirmium, Singidunum et Ulpiana*

D. Preradović, *Les martyrs de Sirmium, Singidunum et Ulpiana dans l'hagiographie et l'iconographie byzantines et serbes*, *Round Tables* [Elektronski izvor]: proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies, Belgrade, 22–27 August, 2016, ed. B. Krsmanović, Lj. Milanović, Belgrade 2016, 145–149.

Prolović, *Resava*

J. Prolović, *Resava (Manasija) : Geschichte, Architektur und Malerei einer Stiftung des serbischen Despoten Stefan Lazarević*, Wien 2017.

Prozorov, *The Passion of st. Domnius*

V. B. Prozorov, *The Passion of st. Domnius: the tradition of apostolic succession in Dalmatia*, *Scrinium* 2 (2006), 219–239.

Prudentius, *Hymnus in Honorem Quirini*

Prudentius, *Hymnus in Honorem Quirini Martyris, Episcopi Ecclesiae Siscianae*, in: *Prudentius*, Peristephanon, VII, London 1953, no. 398, 215–19.

Rapp, *Holy Bishops in Late Antiquity*

C. Rapp, *Holy Bishops in Late Antiquity. The Nature of Christian Leadership in the Age of Transition*, Berkeley – London 2005.

Rizos, *Martyrs from the north-western Balkans*

E. Rizos, *Martyrs from the north-western Balkans in the Byzantine ecclesiastical tradition: patterns and mechanisms of cult transfer*, in: *GrenzÜbergänge. Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau*. Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum, Ruma, 4–7. 11. 2015, eds. I. Bugarski et al., Remshalden 2016, 195–213.

Roncaioli, S. *Quirino di Siscia*

C. Roncaioli, *S. Quirino di Siscia e la sua traslazione a Roma. Analisi e critica delle fonti*, *Quaderni dell'Istituto di Lingua e Letteratura Latina dell'Università di Roma*, 2–3 (1980–1981), 215–249.

Rüpke, *Pantheon. A New History of Roman Religion*

J. Rüpke, *Pantheon. A New History of Roman Religion*, Princeton – Oxford 2018.

Sauget, *Ermilo e Stratonico*

J.-M. Sauget, *Ermilo e Stratonico*, *BBSS* V, 58–59.

Sauget, *Montano e Massima*

J.-M. Sauget, *Montano e Massima, santi, martiri di Sirmio*, *BBSS* IX, 574–575.

Shoemaker, *The Cult of Fashion*

S. J. Shoemaker, *The Cult of Fashion: The Earliest Life of the Virgin and Constantinople's Marian Relics*, *DOP* 62 (2008), 53–74.

Skhirtladze, *The Image of the Virgin*

Z. Skhirtladze, *The Image of the Virgin on the Sinai Hexaptych and the Apse Mosaic of Hagia Sophia, Constantinople*, *DOP* 68 (2014), 369–386.

Snee, *Gregory Nazianzen's Anastasia Church*

R. Snee, *Gregory Nazianzen's Anastasia Church: Arianism, the Goths, and Hagiography*, *DOP* 52 (1998), 157–186.

Sotiriou, *Ikônes du mont Sinai I*

G. et M. Sotiriou, *Ikônes du mont Sinai I*, Athens 1956.

Sotiriou, *Icônes du mont Sinai II*

G. et M. Sotiriou, *Icônes du mont Sinai II*, Athens 1958.

Stark, *Cities of God*

R. Stark, *Cities of God. The Real Story of How Christianity Became an Urban Movement and Conquered Rome*, New York 2006.

Stroganow *Ikonenmalerhandbuch*

Ikonenmalerhandbuch der Familie Stroganow, München 1983.

Ševčenko, *Menologion of Basil II*

N. P. Ševčenko, *Menologion of Basil II*, in: ODB II, 1341–1342.

Ševčenko, *The Illuminators of the Menologium*

I. Ševčenko, *The Illuminators of the Menologium of Basil II*, DOP 16 (1962), 243–276.

Špehar, *Private piety or collective worship*

O. Špehar, *Private piety or collective worship in early Christian martyria. Late antique Naissus case study*, Зорпаф 39 (2015), 1–10.

Taft, Kazhdan, *Typikon of the Great Church*

Taft, Kazhdan, in: *Typikon of the Great Church* in: ODB III, 2132–2133.

Tóth, *Sirmian martyrs in exile*

P. Tóth, *Sirmian martyrs in exile: Pannonian case-studies and a re-evaluation of the St. Demetrius problem*, BZ 103/1 (2010), 145–170.

The Oxford Classical Dictionary

The Oxford Classical Dictionary, eds. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1999³.

Vedriš, *Štovanje sv. Anastasije*

T. Vedriš, *Štovanje sv. Anastasije u Sirmiju, Carigradu i Rimu u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku*, Diadora 22 (2007), 191–216.

Vicelja-Matijašić, *Istra i Bizant*

M. Vicelja-Matijašić, *Istra i Bizant. Neki povijesno-ikonografski aspekti u interpretaciji umjetnosti 6. stoljeća u Istri*, Rijeka 2007.

Vikan, Holum, *The Trier Ivory*

G. Vikan, K. G. Holum, *The Trier Ivory, Adventus Ceremonial, and the Relics of St. Stephan*, DOP 33 (1979), 113–133.

Vujović, *Prilog poznavanju antičkog zidnog slikarstva*

M. Vujović, *Prilog poznavanju antičkog zidnog slikarstva i štuko dekoracije na tlu Singidunuma*, Singidunum I (1997), 169–179.

Weitzmann, Galavaris, *The Monastery of St Catherine*

K. Weitzmann, G. Galavaris, *The Monastery of St Catherine at Mount Sinai: The Illuminated Greek Manuscripts, vol. I: From the Ninth to the Twelfth Century*, Princeton 1990.

Weitzmann, *Icon Programs*

K. Weitzmann, *Icon Programs of the 12th and 13th Centuries at Sinai*, ΔΧΑΕ 12 (1986), 63–116.

Wortley, *Relics and the Great Church*

J. Wortley, *Relics and the Great Church*, BZ 99 (2006), 631–647.

Wortley, *The Byzantine Component of the Relic-hoard*

J. Wortley, *The Byzantine Component of the Relic-hoard of Constantinople*, Greek, Roman and Byzantine Studies 40 (1999), 353–378.

Wortley, *The Marian Relics*

J. Wortley, *The Marian Relics at Constantinople*, Greek, Roman, and Byzantine Studies 45 (2005), 171–187.

Yasin, *Saints and Church Spaces*

A. M. Yasin, *Saints and Church Spaces in the Late Antique Mediterranean. Architecture, Cult, and Community*, Cambridge 2009.

Yota, *The Lectionary*

E. Yota, *The Lectionary*, in: *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, ed. V. Tsamakda, Leiden – Boston 2017, 287–299.

Zacharova, *Los ocho artistas del Menologio*

A. Zacharova, *Los ocho artistas del Menologio de Basilio II*, in: *El Menologio de Basilio II*, 131–195.

Zakharova, *Miniatures of the Imperial Menologia*

A. Zakharova, *Miniatures of the Imperial Menologia*, Nea Rhome. Rivista di ricerche bisantinistiche 7 (2011), 131–153.

Zakharova, *The Relationship between Text and Image*

A. Zakharova, *The Relationship between Text and Image in Byzantine Illuminated Gospel Lectionaries*, in: *Bild und Text im Mittelalter*, eds. K. Krause, B. Schellewald, Cologne 2011, 283–311.

Zeiller, *Les origines chrétiennes*

J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire Romain*, Roma 1967².

Лектура

Татјана Ружин-Ивановић

Превод на енглески

Миљана Протић

Превод с црквенословенског

Лазар Љубић

Графички дизајн

Мирослав Лазић

Штампа

Бирограф, Земун

Тираж

300

ISBN 978-86-7179-117-5

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

27-36:929 Ермил, свети(082)
27-36:929 Стратоник, свети(082)

ЕРМИЛ и Стратоник : свети ранохришћански мученици београдски / уредник Дубравка Прерадовић ; [превод на енглески Миљана Протић, превод с црквенословенског Лазар Љубић]. – Београд : Балканолошки институт САНУ, 2022 (Земун : Бирограф). – 216 стр. : илустр. ; 24 см. – (Посебна издања / Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт = Special editions / Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies ; 153)

На спор. насл. стр.: Hermylos and Stratonikos : early christian martyrs of Belgrade / edited by Dubravka Preradović. – Тираж 300. – Стр. 11–14: Предговор / Даница Поповић. – Стр. 17–23: Уводна реч / Дубравка Прерадовић = Editor's foreword / Dubravka Preradović. – Списак илустрација ; List of illustrations: стр. 183–190. – Summaries. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 191–216.

ISBN 978-86-7179-117-5

1. Прерадовић, Дубравка, 1974– [уредник] [аутор додатног текста]
а) Ермил, свети (4в) -- Зборници б) Стратоник, свети (4в) -- Зборници

COBISS.SR-ID 57019657

